

munka

kulturbeszámoló szerkeszti: kassák lajos

1939 július XI évfolyam 65 szám

Walt Whitman: Hozzá, akit keresztre leszítettek

Szellemem a Tiéddel, drága Testvér,
Ne bánd, hogy annyian — neved hangoztatva — nem értenek meg,
Én nem hangoztatom neved, de megértelek, (s vannak így mások is)
Én örvendőve különböztetek meg, ó bajtársam, hogy köszöntselek és kö-
szöntsem azokat, akik veled vannak a kezdetek kezdetétől, — és
a jövőben eljövendőket is.

Mert mi mindnyájan együtt munkálkodunk és ugyanazt a megbízatást
és folytonosságot visszük és adjuk át,

Mi: kevesek, egyenlők, országokkal nem törődök, időikkel nem törődök,

Mi: minden földrészek hordozói, minden osztályok képviselői — minden
Istent hirdető tan türelmesei,

Részvétellel levők, megértők, emberi megnyilvánulással teljesek, mi csen-
desen haladunk vélemények és viták között, de nem utasítjuk visz-
sza a vitát, se egyetlen véleményt,

Mi halljuk a kiáltozást és zürös zajt — elér bennünket a minden oldalról
felénk törő pártosság, féltékenység, panasz.

Szorosan beboltoz, körülzár, bajtársam,

De mi feltartóztathatatlanul, szabadon járunk végig a föld végtelenjén,
vonulva fel és alá, amíg letörülhetetlen bélyegünket nem ütjük időre
és különböző korokra,

Amíg az időket és korokat meg nem telítjük, hogy fajok és korok jövőre
férfiai és asszonyai olyan testvérek és szeretők legyenek, mint
amilyenek mi vagyunk.

Ford.: Pásztor Árpád

Reflexiók

Minden kornak megvannak a maga hősei és vértanúi. Vannak, akiknek megszállottságukban sikerül felépíteniük a művet, mások össze-
roppannak a vállalt terhek alatt. És vannak, akiket az utókor szentté avat
és vannak, akik fölött fölényesen eltekintenek a szerencse fiai. Előre
senki sem lehet biztos megkezdett munkája eredményében, de nem lehet
kétséges előttünk, hogy a Solness építőmesterek mindenkor a kiváltságos
lények közé tartoznak.

Korok szerint van az emberiségnek Jeanne D'Arcja, Dózsa Györ-
gye, Marie Curieje és Ismeretlen Katonája. Ha körültekintően a világ-
ban, vajjon megtalálnánk-e napjaink hasonló hőseit s ha jelen vannak,
méltányolni tudnánk-e őket érdemük szerint?

Életünk tartama alatt olyan rohamosan fejlődött a tudomány és
technika, az emberiség egy része olyan tűzpróbát állt ki és ezrek olyan
kinhalált haltak, hogy tragédiájukat föl sem tudjuk érteni. S vajjon eb-
ben a pillanatban csakugyan azok-e a legnagyobb hősök, akik nyílt si-
sakkal, csupasz mellel kiállnak a halál elé? Vagy mindezekkel szemben

nem azt az egyszerű asszonyt illeti-e a babér, aki egy új élet csiráját hordja magában, aki ezer baja és kétsége közben vállalkozik arra, hogy életet adjon egy friss emberpalántának.

Milyen nehezen tudnék rendet teremteni gondolataim között. Mint minden gondolkodó és érző ember, végtelenség között élek s nagyon szerencsés pillanatok azok, amikor valamely kérdésre határozottan igennel, vagy nemmel tudok felelni. Ösztönösen arra fordulok, amerről a jövő biztatását sejtem, abba az emberbe helyezem bizalmamat, akiben önbizalmat érzek a szorgalmas munkára és baráti jótéteményre. És egyre inkább afelé az ember felé vonzódok, aki önmagában is záloga egy érdemesebb jövőnek.

Egy kültelki kávémérésben ülök s miközben az ujságot lapozgatom, észreveszem, a szomszéd asztalnál egy fiatal asszony ül, hajadonfőtt, nem a legutóbbi divat szerint készült szürke szövetruhában. Vagy talán nem is ruha ez, hanem pontos neve szerint pongyola, amelynek széthullanak a ráncai s kissé alaktalanul mutatják az ülő asszony figuráját.

Egy oldalpillantás után visszafordulok az ujsághoz s szinte dermedt ijedelemmel olvasom megegyeszer a címsort, amin az előbb csak úgy átfutottam. Hirtelen megértem, hogy körülbelül mit jelenthetnek a nagy, fekete betűk, hogy szörnyű huzavona után bekövetkezhetik az a végső könyörtelen pillanat, mikor a föld egyik legszebb világvárosa rombadől, mikor az érő vetés legázoltatik s az emberek százezrei hullanak el olyan igazán, hogy többé sem istennek, sem embernek nem szolgálhatják kedvét. Megbénultan ülök a helyemen, mint aki varázskörbe került, nem léphetek ki magamból és nem nyújthatom segítő karjaimat a halálraitéltek felé. Mit vétettem én, hogy ennyire gyámoltalan lettem? És mit vétettek azok, akik most szerte a világbar kétségbeesetten szűkölnék? Érzem, hogy minden hősi póz, minden hangos jeremiáda nélkül holtra kellene válnom a megszégyenítettségben és reménytelenségben. S ekkor, mintha mágnes vonná el tekintetemet az ujsághírekről, megint az asszonyt látom a szomszéd asztalnál, olyan fiatal még s olyan derüsen harmonikusak a vonásai, mintha kívülélne a mi elátkozott csillagzatunkon. S csak most veszem észre, hogy teherben van ez az asszony s valami gyermekruháskán babrál a sápadt, finom ujsaival. Az előbb még az elesettek százezreit vizionáltam s most valamennyien elmerülnek a háttérben, az egész teret ez az egyetlen asszony tölti be, mint a legnagyobb hős valamennyiünk között.

Ki lehet vajjon névszerint, miből él és milyen kilátásai lehetnek a jövőre? Hol biztosította be életét és ki ajánlotta fel neki előre a ruhát és táplálékot annak a gyerekek a részére, akit holnap, vagy holnapután a világra hoz? Vagy minderre nem is gondolt ez az asszony? Szülni fog, mert erőt vett rajta az a belső asszonyi kényszer, hogy szaporítsa a világot és saját kis életét meghosszabbítsa egy másik élettel, amely talán újra megszorodik s talán a mainál egészségesebb, magasztosabb, emberibb emberséggel népesíti be a világot? Mindez szép, ahogyan én ezt kissé költőiesen elgondolom, de hány álmatlan északát vergődhetett át töprengve és saját szívét marcangolva gondolatai fölött, hogy vajjon helyesen cselekszik-e akkor, mikor bizonytalan életünk közepette világra

---

munka

hoz egy utódot, akit talán szeme láttára a nélkülözések pusztítanak majd el, reménytelenül öngyilkossá válik, vagy a háború szörnyetege tapossa vérbe és sárba.

Kétségtelen, akármennyit töprengett és tépelődött ez az asszony, minden boldogtalanságánál boldogtalanabb lett volna, ha testében nem érzi föl egyszer a sarjadó új életet, ha nem ölelheti magához a gyermekét, akiben egyszer majd talán maradék nélkül átérzi elmúlt gyermekkorát és eljövendő vénségét. Most bizonyára úgy érzi, hogy ő a világ közepe s ha szikrányi igazság lenne a földön, minden őérette történne. Ha kajánság lenne bennem, most odaülhetnék mellé s profán kezekkel lerombolhatnám a maga köré épített kártyavárat. Elmondhatnám neki mindazokat az érveket, amiket az utóbbi évtizedekben a szaporodó családi élet ellen hallottam. Mert különlegesség ez az asszony az asszonyok között, akik valami ördögi befolyás alatt lemondtak az anyaság erényéről, úgy kívánják óvni szépségüket és függetlenségüket, hogy magtalanul herdálják el mindazt, ami megkülönböztetett helyet biztosít számukra közöttünk. Többek között így érvelnek a maguk vélt igaza mellett: a mai körülmények között hogyan vállalhatnám a felelősséget a gyermekért, akit a világra hozok? Magunk is alig bírjuk el az életet s a kilátásaink sötétek a jövőben. Az anya hivatását vállalni ma részben önzés, részben menekülés a társadalmi harc elől. Menekülés a nagy közösségből a családi sejtbe és felelőtlenység világrahozni azt, akinek az életvonalát a legkevésbé sem tudjuk biztosítani. Ma csak koldusokat és szolgákat szülhetünk, holott érdemes és szabad emberek szeretnénk lenni.

Mindezeket a mélyen morálisnak tűnő érveket elmondhatnám a szomszéd asztalnál ülő terhes asszonynak és megrémíthetném őt — ha ugyan ebben az állapotában képes ő ilyen rémületre. Úgy hiszem, ezeken a lényegében téves okoskodásokon már régen túljutott és nagyon jól tudja, hogy a szolgaságot nem az emberi fajta kiveszésével, hanem szellemi és fizikai fölzsabadításával kell eltörölnünk. Ő már nem fél attól, hogy a megszületendő gyermeke gátolni fogja a harcba, sőt bizonyosan azt hiszi, hogy értelmet ad majd emberfölötti erőfeszítéseinek. Tudja ő nagyon jól, hogy a világ sorsát eddig sem az agglegények és aggszűzek vitték előbbre, hanem azok, akik megszaporták az emberiséget és éppen ennek a felelősségtudatában méltó követelésekkel léptek fel a maguk, szülőik, testvéreik és gyermekeik érdekében. Az ő számukra nincs kibúvó. Nekik belső kényszerből vállalniok kell a harcot, követelni kell az emberhez méltó jogokat, a test mindennapi táplálékát és a szellemi élet legmagasabbrendű szabadságát. Különben megsokszorozva a saját bőrükön érzik a világ baját. A magányos ember a harcok közepette is hányszor érzi, hogy érdektelenné vált számára a küzdelem, holnap kidől a sorból és minden befejeződött a részére. Ha az állat a puskacső elé is odaugrik, hogy megvédelmezze kölykeit, hogyne tenné meg ezt az ember, aki nemcsak ösztönökkel, hanem ésszel is él a világban. A családos ember a legrosszabb körülmények között is bizonyos értelemben birtokon belül érzi magát, azaz úgy érzi, hogy gyökeret eresztett a társadalomban, felelősségtudata mélyebb és határozottabb, harckészsége elszántabb és mindenekfölött szívósabb.

S ha mindezekre a szomszéd asztalnál ülő asszony sose gondolt volna, akkor is most mindezzel telített, magától értetődően vállalja a harcot, mert ugyanattól, akiért áldozatot hoz, ösztökélő segítséget is remél. A mai világban gyermeket szülni kétségtelenül a szubjektív én önzése, de ez az az önzés, ami érdemessé teszi életünket és hőst formál abból is, aki sose fogott fegyvert a kezébe és sosem kíván legyőzni senkit.

Még kezemben tartom az ujságot, isten kegyelme még mindig nem törülte le szemeimről a rémületet, de a gyász színein átsüt annak az asszonynak a derűsen nyugodt ábrázata, aki itt egy halványkék ruhácskán babrál, valószínűleg azért halványkék ez a ruhácska, mert bensőséges hittel fiúval hiszi magát várandósnak. Szólhatnék hozzá, de nem szólok. Örülök neki én, aki annyira egyedül bolyongok a földön. Készséggel elismerem, hogy több ő nálam, jobb és magasabbrendűbb. Ember, aki emberrel ajándékoz meg bennünket. S közben nem mond le a harcról és nem riad vissza az áldozatoktól. Nem mondok hát neki semmit, de közben egy régen írott versem sorai jutnak eszembe az ANYASÁG-ról, mely így fejeződik be:

Némely férfiak most becézni szeretnék márvány homlokunk,
de mi csak ülünk és titokzatosan mosolygunk.
Mint ördögös alchimisták bújjuk a magányt:
jó hazánk és templomunk a meleg, tiszta ágy
és éjjel boldogan virrasztjuk testünk kerek halmát,
mely fájó
és teljes, mint a szent Humusz.

Ebben az érzelmes órában legyen övé ez a néhány sor, amely a férfi szívéből az asszony dicséretére szól.

Kassák Lajos

Korunk arca

Minden kor művészi arckifejezése több réteg összbenyomása. Legfelül van a festék — mert nincs kor, amely ezt a testhez nem tartozó, könnyen letörölhető, de mégis belső vágnak, kifelé ható illúziókeltésnek eszközét nélkülöznél. Aztán jön a felületes ráncok, a bőr pillanatonként változó feszültségének mosolyt, vagy bánatot és a kettő közé eső árnyalatok és átmenetek skáláját tükröző réteg. Mélyebben a szokás és átélt élmények rögzítette barázdák izomfeszültségének állandóbb szövete — benne a kor és környezet hosszabban ható félmultja és jelene. Még mélyebben a csontok, izmok és inak rendszere, veleszületett és csak erőszakos úton változtatható szilárd alap, generációk öröklött jelleme.

A mi korunk arckifejezése: a fintor. Amerre nézünk, tudatos, vagy félig tudatos keresése a grotesznek. Megállok egy iparművészeti bolt kirkakata előtt: csupa furcsa, szándékosan deformált kutya, majom, ember porcellán, vagy kerámiás anyagból készült alakja vigyorog felénk. A rajzok és festmények szándékosan elrajzolt vonalúak, mintha a Peer Gynt manóbarlangjának ferdére operált szemű nézői számára készültek volna.

---

munka

Tovább megyek: egy hölgy groteszk szőrcsomót, furcsára kitenyészített falkutyát rángat maga után pórázon. Maga a hölgy is lenge karcsúságában, áramvonalas elhajlásában, természetellenes kirúszozott ajkával pontos mása a divatlapok szándékosan stilizált mintáinak. A hirdetőszlopról torz pofa fintora vigyorog felém, vagy merevre feszített alak kihívó természetellenessége kínálja áruját. A kávéházból a jazz színpompásan rángatózó ritmusa hallatszik, a 30—40 év előtti operett- és kuplé-muzsika édesen giccses, szentimentális dallamai és harmóniai érzelő vonaglássá torzultak, a lágyan olvadó hangszínek groteszken mekegő és nyafogó hangszerek színeivel vegyültek. A bár parkettjén négertáncok bábszerű rángása, vagy csoszogó siklása kíséri ezt a zenét. A mozi vásznáról a Miki egér és hasonló tárgyú, állat- és emberalakok nevető, vagy sírógörcse, mozgásfintora kiabál, vakkant és nyávog. Még a műfaj legmagasabb értékű termékeiben, Chaplin humorában is túlteng a groteszk elem.

Mindez még csak festék, de talán már bőrfelület is a kor arcán. De az arc izmainak mélyebb rétege is, mintha nagyjában erre a groteszk fintorra állítódott volna be. Sztravinszky Petruskája, Kodály Hány János, Bartók Fából faragott királyfia nemcsak tárgyával, hanem szétzaggatott dallamtöredékeivel, a megszokott harmóniak eltorzításával értékes, mélyebb réteg groteszkséget kedvelő állásfoglalását jelentik. Festő, szobrász egyaránt vállalja ezt az attitűdöt — még a közöny és gúny életfojtó ellenállásával szemben is. Az irodalomban Shaw racionális okoskodással telt fintora, James Joyce szatirikus, vagy Huxley lemondóan kétségbeesett grimaszává fejlődik.

Hol keressük ennek a feltűnő arckifejezésnek mélyebb lelki rugóit? Az anyag, a festék eredetét könnyű megtalálni. Primitív kultúrák használták művészetükben, amely elsősorban vallásos, mágikus célokat szolgált, a rémületnek és a rossz szellemek elijesztésének eszközeként a groteszk álarcot. Indián totemek, néger szobrok és faragások, amerikai néger zene és tánc kínálkoztak mintául. De miért keresgél a kifinomult európai kéz a barbár múlt múzeumi eszközei közt, holott máskor csak a kuriózumok üvegszekrényébe rakosgatta őket? Miért rángatózott a sportokban edzett fehér ember teste a babonás eredetű és szertartásosan megmerevedett táncformák görcsében? Miért igyekezett felnőtt arcára gyermekesen groteszk arckifejezést erőltetni? És miért olyan kényszeredett ez a fintor, sem mosoly, sem nevetés, hanem álarczerű rejtély?

Az álom, az elmebaj öntudatlanul, a karrikatura öntudatosan torzít; az előbbi kettő visszatér primitívebb lelki mechanizmushoz, az utóbbi a gyermekes elrajzolás eszközét használja fel támadó céllal elégedetlensége kifejezésére. Az álomban is elfojtott vágyak kielégítésének leplezését szolgálja a torzítás, ellenséges indulatok lappanganak sokszor mögötte. A kor arcának fintora is mély elégedetlenséget, a kor társadalmi rendszerén érzett csalódást, ellene való lázadást jelent.

Sok gyökere van ennek az elégedetlenségnek aszerint, milyen kulturális rétegből nő ki. A felületesebb és legkönnyebben magyarázható Amerika groteszk tömegszórakozása. A munka vad hajszája, a technikai fejlettség és racionalizálás lélekölő egyhangúsága csak annyi energiát

hagy meg, amennyi a szabad órák lélektelen, felületes, gyerekes mulattatására elegendő. Elnégyedés és hit e rohanó forgatagban nem állapodhat meg. A szórakoztató ipar, amely épügy standardizált termékekkel árasztja el a piacot, mint teszem a műselyemharisnyagyártás, a naivabb amerikai közönség gyerekes mulattató eszközeit a köztük élő négerektől vette, vagy azokról mintázta. A groteszk arc itt talán még nem is annyira álarc, bár a finton kedvelése tömegszuggesztió hatása és mögötte sokszor üresség, félelem a hajsza céltudatlanságára eszmélésétől lapang. De van benne őszinteség is, mert a technikai tekintetben túlcivilizált tömegember kultúraszükséglete alig emelkedett a primitív színvonal fölé, könnyebb volt oda visszavezetni, mint fáradsággal és gondolkodással járó magasabb élvezetekre erőltetni.

Európa ezt a gyermekes finton előbb divatként vette át Amerika egyéb technikai termékével együtt, de aztán felhasználta mély lelki konfliktusainak kifejezésére és leplezésére. Ez a konfliktus közismert. Freud „das Unbehange in der Kultur”-nak nevezte, az ember rossz közérzetének a kultúrában. Forrásaként az ellenséges indulatok, a velünk született támadó, agressziós ösztönnek a kultúrával járó túlságos lefékezését, a lelkiismeretnek folytonos résenállását, büntudatát és idegesen fokozódó nyugtalanító ellenőrzését jelölte meg. Pessimista világnézet ez, egy sokezer ember legbenső titkait boncoló tudós életének leszűrt eredménye; azt jelenti, hogy a kultúra minden további fejlődése még csak fokozhatja ezt a rossz közérzetet. Szomorú bizonyítéka ennek a magyarázatnak, hogy egyes országokban, ahol a technikai civilizáció minden vívmányának megtartásával a brutalitás bizonyos irányban kielégülhetett, a lelkiismeret nyugtalanító hatása megszűnt és a kultúra hihetetlenül lesúlyedt.

De sok minden szól ez elmélet ellen is. A kultúra a 19. században nem volt kevesebb mint ma; mégis a technikai és tudományos élet vezető emberei, az írók nagy része — Schopenhauer filozófiájának elismerése, e pesszimista életfelfogás ellenére — reménnyel néztek a jövőbe, hitték a haladásban és lelkiismeretük érzékenysége nem a passzivitás csüggedt közérzetében mutatkozott, hanem sarkaló ingere volt az alkotó munkának. A kultúra hitt önmagában; hitte, hogy feladata az emberi jóságban és értelemben való bizakodást állítani a régi vallások helyébe, amelyek a tömegekben a megszokás, nevelés, a tehetetlenség törvénye folytán még keveset veszítettek befolyásukból, de a vezető értelmi rétegek kétségeire már nem tudtak válaszolni. A vallásos hit az embert az eredendő bűnnel terhelte meg; a 19. század fel akarta szabadítani e büntudat alól. A jóságot és embertársi szolidaritást nem a büntetéstől való félelemből, vagy a jutalom primitív reményéből akarta leszármaztatni, hanem a mindenkire előnyös józan megértés átérzéséből.

Ez a hit kétségtelenül csődöt mondott. A világháború és az azóta tartó anyagi és lelki katasztrófák sora azt bizonyította, hogy az ember általában nem jó és vad ösztöneit a kultúra csak eltakarta, ravaszabbakká tette, de nem másította meg. És ahogyan az elnyomott, az erőszak ellen tehetetlen ember élccel könnyít magán és áll bosszút diktátorán — ezért félnek a diktátorok annyira a „tekintélyt romboló” humortól — a

kultúrában való hit csődjét érző művész fintort vág a sorsra. Csalódottan dobja el bonyolult játékszerét és visszatér primitív, gyermekes kifejezésekhez. Nyersen kiélezett ritmust dobol és fittyet hány a gondosan kiérlelt harmóniának, bohócruhába rejti felnőtt gondolatait és szándékosan eltorzítja alakjai körvonalait. Így lesz a groteszk a kor legélesebben kiütöző arckifejezésévé.

Meddig játszik a kultüremberiség — ha még lehet e szót nagy általánosságban használni — e kesernyésen fintorgó, vigyorgó játékkal? Amíg új hitre nem talál, amely legyőzi véres ösztönei tobzódását. De ez az új hit nem lehet visszatérés régi csodákhoz és kinyilatkoztatásokhoz és nem lehet újnak látszó, kiabáló valótlanosság.

Mosonyi Dezső dr.

Határ a hidnál

A hidon már csak halni jó,
vagy villódzó fényre bukni.
Komor imákkal száll a hó.
Jaj hová lehetne jutni,
hol világunk még látható?

A ringató zene szítál,
puskatus is világlik,
a pillérből egy szög kiáll
s a fehér hóval vitázik.
Most összechap a két sirály.

Temérdek vágyam szórom én
— a folyamra nem vigyázhat
tevékeny őrs a hid ölén —
védjen meg hát a bánat!
Belehal majd a költemény
abba, hogy megaláztak,
s eléd óh visszatükrözöm,
hogy mit tett velünk e Század,
hidd el már élni nem öröm,
a kések még eltalálnak.

Nem félhetek, a csillag int;
utánam hull a gondom,
határ előtt állok megint
s a szót is még kimondom,
míg szél és hó arcon legyint.

Megszöksz a hidnak résein
— lenn apró halak cikáznak —
s korán örülsz erényein
e jegesvizű halálnak.
Lobogsz a jég agancsain.

Havas Endre

Ibsen meglepően „aktuálisnak” érzett darabjait olvasva, ismételten el kell csodálkozni, hogy milyen küzdelmes erőfeszítések árán tudta mondani valóját szigorúan zárt drámai cselekményben, emberi sorsokon keresztül kifejezni. Ebben a küzdelemben Ibsen nem állott egyedül. A modern életjelenségek irodalmi ábrázolásának nehézségeivel előtte és utána minden korabeli írónak harcolni kellett. Erőt és ideget őrölő erőfeszítésre volt szükségük, hogy a mai embert valamiképpen körülhatárolják, hogy megtalálják azt a formát, amelyben élete a legteljesebben megmutatkozik.

A nehézségek okát általában kétféleképpen indokolták. Egyrészt azazal, hogy az írók, mint Ibsen, az életről, az emberekről eleve kialakult nézeteikhez utólag kerestek példákat. Ezért voltak alkotásaik néha bántóan szimbolikusak és átlátszóan mesterkélték. Másrészt pedig a szociális szempontoknak az irodalomban való eluralkodásával indokolták a nehézségeket. A szociális szemlélet ugyanis felfedte, hogy az emberi sorsok összetettek. S az ember életét az egyéni sajátosságokon kívül, számtalan, bonyolult egymásbafonódó tényező is meghatározza. A sokféle és látszólag ellentétes erő széteséssel fenyegette az írókat. Veszélyeztette munkájának realitását és egységét. Hogyan lehet a különböző motívumokat közös nevezőre hozni? Miképpen lehet ábrázolni valakit, akinek minden lépését annyi és oly sokféle szétáramló tényező határozza meg?

Az írók megküzdöttek a nehézségekkel. Sokszíniúen, gazdagon árnyalt regényekben tudták kifejezni alakjaik életét. Érdekes, izgalmasan fordultatos cselekmény kapcsán tudták megmutatni, milyenek hőseik, mi minden történik velük, milyen változatos az ember élete azon az úton, amelyen sorsát beteljesítve halad végzete felé. Az ábrázolás nehézségeit tehát nem a szociális szemlélet, hanem a társadalom atomizálódása okozta. Amikor ugyanis az írók hozzányúltak a modern emberhez, akkor látták, hogy élete a modern civilizációban mennyire kötött és mennyire eldologiasodott. Vak eszköz, akinek külső életformái szürkén egyöntetűvé válnak, de ő maga egyre jobban elszigetelődik. Önmagába és megmerevedett helyzetébe zárva, pathológikus elhajlások és csak tárgyi, dologi kapcsolatok között él. Flaubertnek, Zolának, Tolsztojnak, Ibsennek, Gorkijnek és a többieknek, ha egymástól elkülönülő, de mégis határozott véleményük volt erről a civilizációról. Tudták, hogy az lényegében materiális s hogy értékét nem önmagában, hanem irányában kell keresni. Hogy a civilizáció nem cél, hanem csak eszköz. Keményen bírálták, de nem vetették el megnyilatkozásait. Mert akkor még úgy látszott, hogy a modern civilizáció megoldja az emberiség anyagi ellátottságának kérdéseit s így új emberi magatartás kialakulását teszi lehetővé. Ami annyit is jelent, hogy új kultúra alapja lehet. Tolsztoj ugyan tagadta ezt és teljesen elvetette a modern civilizációt, amelyről azt állította, hogy nem új kultúra kialakulását segíti elő, hanem ellenkezőleg, új rabszolgaságot fog teremteni és új barbárság kiindulópontja lesz. De ezzel az álláspontjával Tolsztoj, erkölcsi igazságai ellenére is, meglehetősen egyedül maradt. Ha abban feltétlenül igaza is volt, hogy a kultúra — akármilyen mélyen összefügg a civilizációval — lényegében nem mindenben függ

annak fejlettségétől. Nemcsak az újabkori orosz, hanem a középkor, a reneszánsz és a múlt századbeli magyar irodalom egyes szakaszai is azt mutatják, hogy az írónak, az országnak, civilizatorikus értelemben viszonylagos elmaradottsága ellenére is hátékony kultúrájuk volt. Mintahogyan általában a modern írók, a modern civilizáció szétágazásait *kulturális* távlatból nézték és bírálták.

Ez a mély és bizonyos értelemben vallásos eredetű kultúra formálta véleményüket és határozta meg emberlátásukat. Sajátos, egyidőben teremtő és ugyanakkor nyugtalan, Istent kereső lelkiállapot volt ez a kultúra, amely minden jelenséget s így a szociális kérdéseket is emberivé alakította. Látomásszerű megismeréseinek keresztül a valóságot és a sorsot művészi és nem gondolati összefüggéseiben tárta fel. Kiemelte az egyént elszigetelt helyzetéből és életét egységes folyamatba állította be. Ha nyílt szavakkal, gondolati úton nem is tudta kifejezni, de mélyen átérezte az ember heyzetét. Mert az életet az emberen keresztül fogta fel és látta meg annak minden szükségszerű mozzanatát. Időszerűen humanista volt és át volt itatva világnézeti, filozófiai szellemmel. Korszerű, szabályozó ellenpolusa volt az adott viszonyoknak, amelyektől sohasem engedte magát legyűrni, de nem is hagyta figyelmen kívül azokat. Ady szociális és politikai költészete ebből az egyénien vallásos eredetű lélekállapotból virágzott ki. Petőfinél mindez a szabadság áhítatában mutatkozott meg. Mintahogyan minden írónál, beleértve a fiatal magyar irodalom egyes megnyilvánulásait, más-más alakot öltött. De akárhogyan is fordultak az ország, a társadalom politikai és gazdasági viszonyai, az írók, nálunk is, a külföldön is, szinte el nem mozdíthatóan ezen a kulturális talajon álltak. S így az emberi sorsot, minden akadály ellenére reálisan, egységes folyamatában, vagy drámai konfliktusaiban ábrázolni tudták.

*

A világháború után az irodalom egy része, az egész világot felforgató események hatása alatt, elfordult a 19. század íróinak objektív magatartásától és minél bensőségebb szubjektivitásra törekedett. Nem ábrázolni, hanem kifejezni akarta az embert és az életet. Ez azonban szinte legyőzhetetlen akadályokba ütközött. Hiányzott az a kultúra, amely ezeket az írókat is átsegítette volna a nehézségeken. Európa mélységes változáson ment át. Ma... „Európa — írja Gyergyai Albert a francia irodalomról szóló kitűnő könyvében — ha lefejtjük sallangjait, a materializmus diadala, a munka, a tőke, a hozadék, a hatalmi és birtoklási vágyak maximuma, amelyet csak az anyagi fejlődés, vagyis a legalacsonyabb létokok a legnyomorultabb szükségletek irányítanak és amelyben a kézzelfogható és hasznalhajtó tevékenység valóságos vallássá és a közvetlen megvalósítás misztikumává emelkedett.”

Ebben az öncélúvá vált civilizációban nem oldódtak meg az emberiség anyagi problémái. A gazdasági és technikai fejlődés csúcspontján a lét, vagy nemlét kérdése került egyéni és nemzeti vonatkozásban előtérbe. De ugyanakkor háttérbe szorult az emberi méltóság és a szabadság elve. A kor olyan feszültséget teremtett, amelyben az egyén csak, mintegy átmeneti állapotban élhetett s eszerint alakult magatartása is.

Ugyanakkor olyan mechanisztikussá, olyan színtelenné formálta az embert, hogy az csak egyszerűen létezik, de nem él. S így létezésének legfeljebb csak egyes megnyilvánulásait, de nem életfolyamatának teljességét lehet irodalmilag kifejezni. Az eltárgyasodott civilizáció kiélezte az egyéni, faji, társadalmi és nemzeti ellentéteket. Megváltoztatta ezeknek a fogalmaknak a jelentőségét és felbontotta az erkölcsi és jogi alapelveket. És — mint Huizinga írja egy tanulmányában — a hatalmi politika mindenhatósága megingatta a biztonságérzetet. Az emberiség összeziláltan és összezavartan hányódik a félelem és az indulat, a belenyugvás és az erőszak partjai között. Az ember ne probléma, hanem megoldás legyen — mondja Nietzsche. — A háború utáni ember csak probléma. Egyénisége elmosódott és ezt az elmosódott egyéniséget egymással élesen ellentétes és egymással keményen harcoló erők irányítják. Bármilyen képet is rajzoljanak róla, a kép mindig egyoldalú és hiányos lesz.

A 19. század racionalizmusának és individualizmusának ellenhatásaként ma egy új szociális tartalmú metafizikai világkép van kialakulóban. De ez sem öltött még határozott kulturális alakot. Mert nem találta meg kapcsolatait az élő emberrel, akármennyire konkrét feladatként tűzte maga elé, hogy a mai életet az egyéni túlélve, személyfeletti síkon fogja össze. A jellegzetesen mai írókat ez a törekvés hatja át, de minden erőfeszítésük ellenére, egyre nehezebben tudják magukat kivonni a modern civilizáció eltárgyasodásának hatása alól, ami döntően befolyásolja a bizonyos vonatkozásokban külön úton járó magyar irodalom sorsát is. A fiatal írók közül így sokan kétségbeesett küzdelmet vívnak ez ellen a folyamat ellen. Ennek ellenére is vannak hol burkoltan, hol nyíltan felbukkanó jelek, amelyek azt mutatják, hogy az irodalom világviszonylatban új, civilizatorikus szakaszába érkezett. S ennek nyomai nemcsak a sajtónak, a filmnek, az életrajznak és a politikai esszének az előtérbenyomulásában és az irodalom háttérbeszorulásában, hanem maguknak az irodalmi alkotásoknak formai és tartalmi elváltozásaiban is fellelhetők.

Az irodalmat általában a megrendült biztonságérzet uralja. Erre talán először a modern líra figyelmeztet, többek között a szerelmes vers átalakulása kapcsán. A szerelmes vers Goethénél, Heinénél, Villonnál és Petőfinél meghatározott személyhez kötődik és csak szerelemről szól. Vajda Jánosnál, Juhász Gyulánál, Adynál a szerelem ugyan még össze van kötve a szeretett lényel (Gina Léda). De ez a szerelem Vajdánál már „metafizikai távlatokat nyit meg”, s Juhásznál, Adynál kozmikus élményeket jelent. A legmodernebb költők hosszú ideig nem is írtak szerelmes verset. Kurt Schwitters „Virág Anna” c. verse szinte egyedülálló kivétel. Mikor aztán a modernnek ismét foglalkozni kezdtek a szerelmes verssel, tartalmilag átfogóan kitágították és formailag is megváltoztatták. A szerelem nincs meghatározott személyhez kötve és semmilyen vonatkozásban nincs erotikus jellege. Míg a régebbi szerelmes versekben a költő teljesen felolvadt a szerelem élményében, ezekben a versekben önmagát kutatja. Ezt a szerelmes verset a jelen egyensúlyállapotának a keresése hatja át. A költők ezen az érzésen keresztül keresik önmagukat és kapcsolataikat a társadalommal és a világgal. S ezért a nőről gyakran úgy írnak, mint a városi gázlámpáról, utcaköveiről, vagy úgy, mint a

virágról, a fáról, a madárról, vagy más természeti jelenségről. Nem szimbólikus, hanem konkrét értelemben. S a nő alakját sajátosan összekapcsolják a biztonságérzetet megszemélyesítő anya fogalmával.

A regényírók egy része viszont megrendülésében fellázadt. Virginia Wolf az idő új tartamát vizsgálja s megbontja az események szokványos időrendjét. Huxley torz grimaszokat vág, Lawrance fiziológiailag pontos képet rajzol a szerelmi életről. Gide kb. 1920-ban felfedezi a franciák részére Dosztojevszkij figuráinak észszerűen soha meg nem indokolható és magyarázható lelkiségét. Miután ő maga is hadat üzen a lelki élet racionálisan elfogadható jelenségeinek. Malraux elmerül Ázsia utáni vágyakozásába, amely Ázsia lelkisége annyira elüt az eldologiasodott Európától. De mindez a lázadás, a lázadás jellege miatt nem mutat irányt és nem is átfogó. Csak aktuális indulatokat fejez ki. Nincsenek közvetett ember- és életalakító tendenciái. Inkább elnyomott és elfojtott vágyak kiélésére ad alkalmat. Tartalmában folyton változik, de helyhez van kötve. Huxley-t, Lawrance-t csak angol, Gide-t, Malraux-t csak francia viszonylatban lehet igazán megérteni.

Az írók másik része pedig a szerves önéletrajztól távol álló, naplójegyzetekbe, önvallomásokba foglalja össze mondanivalóit. Elszigetelten, mélyebb összefüggések nélkül rögzítik meg a tényeket. Ha Ibsen és társai eleve kialakult véleményükhöz utólag kerestek az életből példákat, ennek az irodalomnak jóformán csak példái vannak. De nem tudja, mit kezdjen a tényekkel és az általa felidézett embereknek nincsen sorsuk, mint Chamisso Peter Schlemiljének nincs árnyéka.

Egy gyilkosság például lehet napihír, lehet szociológiai vizsgálat tárgya, lehet pszichológiai eset. De a sorsnak olyan megvillantása is lehet, mint Dosztojevszkij „Bűn és bűnhődése”, vagy a „Karamazoff fiúvérek”, amely a napihír dokumentum jellegét, pszichológiai tárgyát és szociális vonatkozásait megábfoglalja. „Abban a lélekállapotban, amelyben csak megfigyelünk, mélyen alatta maradunk annak, amikor valóban alkotunk” — írja Proust. Ma az irodalom inkább jól megfigyelt napihírként lát egy gyilkosságot, ami színesen és érdekesen lehet megírva, de az elszigetelt látásmódon ez mit sem változtat. A leírásnak pszichológiai vonatkozásban nincsen távlata, szociális irányban nincsen eredője és a sors viszonylatában nincsen árnyéka. Ugy, hogy a leírásból legfeljebb a gyilkosság ténye, de nem a lényege derül ki. Az önvallomás, a jegyzet, mint forma is akadály. Eleve kizárja az életet uraló erők összelátásának és ábrázolásának lehetőségét. Ellenben önkéntelenül felhasználja a riport és a tudomány eszközeit. De a valóságtól éppen ezért távolodik el. Mert figyelmen kívül hagyja, hogy van tudományos, van filozófiai és van művészi megismerés, amelynek eredményei rendes körülmények között, nem mosódnak össze, hanem kiegészítik egymást.

A jegyzetszerűség rányomta bélyegét minden írásra. Proust elmélyült analízise és Roger Martin du Gard átfogó szintézise elérhetetlen messzeségben fénylenek. A regény, a novella egész felfogásában, mint minden fenségesség híján lévő mondanivalójában is elaprózott. Jegyzetszerű. Az embert, vagy mozdulatlan kötöttségben eltárgyiasodott lénynek, vagy mindentől elvonatkozott s csak ideig és ösztönei által kormányzott

lázadó bábnak látja. Vagy mereven elutasítja, vagy feltétel nélkül alárendeli magát az élet anyagi szempontjainak. Ez az irodalom hű kifejezője az atomizálódott társadalomnak. De kétségkívül felfedhető humanista gesztusai és a közösséget érintő mondanivalói ellenére sem fejezi ki a hatalmi ösztönök és anyagi mohóság terhei alatt vergődő és önmaga után vágyakozó mai embert és sorsát.

2233

Nem azért, mintha a kultúra, amúgy sem merev s a korokkal változó örök eszményei — amint azt Spengler állítja — megrendültek volna. Hanem mert ezeknek az éveknek érzés- és gondolatvilága eltávolodott magától a kultúra fogalmától. A mai írók egy része nem áll kulturális alapon. S így nem látja, mert a kor sokkal ingatagabb alapokon nyugszik, semhogy megtalálhatná, a kultúra objektive ma is jelenlévő, határozott és az időknek megfelelő tartalmát. Természetes, hogy ennek az irodalomnak a lába alól kicsúszott a talaj, amely — mint Anteusznak a föld — erőt adhatott volna, hogy az események és jelenségek zűrzavarában is az ember életének igaz valóságán, szociális összefüggésein és sorsszerű távlatain keresztül irodalmi eszközökkel fejezze ki mondanivalóit.

Gró Lajos

Patakon át vezetett az út

Szeretöm a szomszéd faluban lakott.

Patakon át vezetett hozzájuk az út.

A rövid országútdarab hídját azon a tavaszon építették, betonhidat teremtettek a régi fahíd helyére. Elzárták az országutat, hogy senki arramenő meg ne bolygathassa az építés sürgős munkáját.

Az éjszakában is vöröslámpás jel mutatta, hogy tilalom arra járni.

Volt egy másik híd is a patakon, de ahhoz vagy két kilométert kellett kerülni észak felé. Dülőúton kerültek oda a gyalogosok és a szekerek. De énnekem nem akaróztott kerülni a messzeségeket.

Olyan az ember, hogyha legényember, hogy inkább siet a lányhoz a csókért, semhogy lassan menjen. Különösen hogyha tizenkilenc éves a legény. Inkább választja a rövid nehéz utat, mint a hosszú könnyűt.

És olyan a parasztlegény, hogyha a lánytól megyen, akkor is siet, mert reggel szántani kell menni, vagy herét kaszálni és a munka nehéz, hogyha az ember keveset alszik éjszakán.

Ha visszafelé jöttem a lánytól, akkor is siettem. Aludni.

A fahidat már szétszedték. Azon már nem léphetett át ember. A betonhíd még nem készült el. De volt ott egypár palló a mélységen keresztül, munkaközben a kőművesek és útmunkások azon közlekedtek a két part között. Teherrel is, meg tehertelenül is, de csak ők.

Olyan kőművesállvány féle alkotmány volt ez az átjáró.

---

munka

Lent a vízparton egy deszkasopa volt, abba szokták elrakni a munkások szerszámjait éjszakára. Egy ember ott vigyázott minden éjszakan arra a sopára, hogy valami elvetemedett gézengúzok semmit el ne lophassanak belőle, se csákányt, se lapátot.

Nem kellett volna arra is vigyáznia, hogy azokon a pallókon senki ne járjon át munkaidő után, mert olyan parancsot soha senkitől nem kapott, de ő arra is vigyázott.

Olyan egynémelyik ember, hogy amikor munkanélküli koldussorából valami szolgálai állásba jut, akkor ő abban diktáló úr akar lenni. Az a bakter is csak azért kapott fizetést, hogy vigyázzon a sopában levő szerszámokra és cementes zsákokra, de ő megtoldotta vigyázó dolgát és szigorúan megparancsolta az egész világnak, hogy azt a rövidebb útat a szomszéd falu felé messze elkerülje, járjon azon a távolabbi kerülő úton mindenki, aki a két falu között akar járni.

No megállj csak te bakter!

Olyan volt az én természetem, hogy nem bírta el az ilyen tilalmakat. Ezer más tilalmat szegtem meg, hát ne szegtem volna meg azt a tilalmat, amit egy közönséges bakter állított elém?

Meg aztán, amint mondtam, mindig sietésre hajszolt valami. Odafelé menet a csókos vágy siettetett, visszafelé menet meg az a másik, az alvásvágy. No és engemet akart megállítani a bakter tilalma.

Odafelé mindig világosan mentem, kilestem hát csak, hogy a bakter mikor tér be valaminek a sopába. Amíg ott tett-vett, addig én gyorsan, ügyesen átléptem, hogy se meg ne halljon, se meg ne lásson.

Visszafelé jövet, sötét is volt azokon az éjszakákon, hát nem láthattam meg a holdtalan ég alatt.

De az egyik éjszakán mégis fölébredt arra, hogy lépéseim megkoppannak a pallókon.

Fölébredt és mindjárt kurjantott is:

— Ki az?!

Olyan kérdőrevonó, olyan halálos fenyegetésű volt a hangja, hogy szinte kikiabált belőle a gondolkozásmódja és az akaratát kifejező másik kurjantás is:

— Megöllek, te kis emberke, aki olyan bátorságot vettél vélem, a hatalmassal szemben, hogy megszegted tilalmamat!

Én aznap játékos kedvvel mentem el szeretőmtől. Azon az estén sok édes csók pecsételte meg regényes-szép legényéletemet.

Hát megriadhattam volna akármilyen fenyegetéstől is?

Nem!

Visszakurjantottam bátran, hangosan:

— Kisértetek járnak most erre, félhatsz az erejüktől, te jámbor halandó.

2235

Ugy huhogtam a szavakat, hogy ijesztő bagolyhanghoz hasonlítanak.

Azt tudtam, úgy ismertem, hogy nem fog megijedni a szavaktól, még hogyha a sötétség miatt láthatatlan is vagyok. De miért ne játszhattam volna véle abból a látatlan messziségből?

Fölbolygattam benne a tilalmat diktáló embert, akinek a tilalmát, ime, semmibe se vették.

Szapura szaladással esett utánam.

Én nem akartam elszaladni. De ugyanakkor a büntetés veszedelmét is el akartam kerülni, mert minek kelljen rólam a faluban valakinek olyant tudni, hogy ügyetlen voltam és a bakter megfogott a hidon?

Még egyet huhogtam:

— Senki ne érjen a lélek nyomába, mert behull a feneketlen mélységbe.

Azzal elrántottam a helyéről két pallót.

A bakter siető buzgalmában nem láthatta és nem hallhatta azt a sietve végzett munkát, amelyiknek nyomán mély szakadék vágódott el kettőnk közé a patak fölött.

Szavaimra már egészen dühös lett. Ki is szaladt belőle a megmutató szó aközben, hogy utánam szaladt:

— Megölöm, aki vélem játszik!

Nem ölhetett meg, szegény.

Nem láttam, de hallottam, hogy nagyot csobbant ott lent medrében a patak vize.

Az ember ijedten kurjantott.

Aztán prüszkölt.

Aztán hatalmasakat káromkodott, mint aki egy csöppet se fél attól, hogy istenkísértő vad szavai miatt rászakad az ég fekete boltozata.

Nem volt mély a patak vize. Embermély se volt, a bakter könnyen kimászott belőle. Aztán hallottam, ahogyan mormogó hangokkal elvonult a sopája felé.

Átöltözni és megszáradni a fürdő után.

Hazamentem nyugalomban.

Néhány csillag pislogott az égen, de a hold csak jóval éjfél után kelt ama áprilisi időben.

Sellyei József

---

munka

Vers a kérdezőhöz

*Meddig tart ez az élet? — kérdezem
és a szavam az ég fodrait messzi kerülve
alászáll a szűz ütemre lejtő falevelekkel.*

*Ó képzelet angyala, szó!
A lét vad oldatában hiába fürösztlek,
hiába simítja a bőröd gyenge szerelmem,
téged a mélység mennyei vonnak,
fénylő szárnyad nem bírja a távot,
s a köd tavában lelsz majd nesztelen halált.*

*Meddig tart ez az élet?
Kérdésem árnya mélyen úszik,
és a szerény mindenség partjairól
egy ifjú nézi az árnyat.*

*Meddig tart ez az élet?
Magasba röpi-e még a vihar,
vagy gyarapodó kinjait mérve
kell élned tovább is a porban?*

*Ó Kérdező, a megöszült vizek eszelősen kanyarognak,
országok tűnnek, mint a szerelmek,
s a megváltó kakasszó messzi még.*

*Ó Kérdező, a megöszült vizek eszelősen kanyarognak,
s nem tűrik arcukon a fénylőarcuakat már,
kik aggódó kézzel nyulnak a semmi után,
dülöngő ég alatt gyűjtik halottaikat,
de mindent el tudnak felejteni.*

*Ó Kérdező, rád les az éjszaka,
ez az istentelen, csupasz, elaggott s elhagyott.
Kérdező, ne kérdezz most, kiálts!
S ha kiáltani nem tudsz, legalább felelj!
Ez az utolsó örület, s ez még a tied!*

*Vigyázz magadra Kérdező, a hangodat ne add!
Kiálts, fejed körül kócos madarak koszorújával,
kiálts az elkerített csend földjeiről,
kiálts az ifjúnak, ki a mindenség partjairól
nézi az árnyat, és ép olyan, mint te voltál
tíz évvel ezelőtt. A ringó sűrűség visszanéz reá,
és ő szegény csak szédül mint a láng, s úgy ernyed, mint a füst,
szaladna már, de nincs hová, bölcs helyét nem leli.
Kiálts még egyet Kérdező, ami benned van, add neki!*

Forgács Antal

II.*

A kísértetek az idők mélyéből jönnek hozzánk és emlékeinkbe burkolódnak. A jelen a mienk, De mi magunk a múlté vagyunk. (A jelent is csak posthumusan birtokoljuk, akkor eszmélünk rá, amikor már elmúlt, emlékké vált.) A múlt idegen táj. Próbálj visszatérni beléje és tapasztalni fogod, hogy állít meg bűvös erejével a láthatatlan korlát: idáig és nem tovább. A múltba nem térhetünk vissza, de annál sűrűbben jár ő haza mihozzánk. Mindig csak emlékezünk: azaz ők, az elmúlt valóságok emlékeznek bennünk, ezer alakban kísérek mindenfelé, egyre sokasodó, elkergethetetlen nyája a letelt (de sajnós, csak ritkán betelt) pillanatoknak. Minden lépésünkkel belegabalyodunk göndör és testetlen sűrűségükbe. Kinyúló kezünk ködszerű, foszló gypjokba akad. Gátolnak, taszigálnak, már-már fojtogatnak, elállják a jelent is. Már pedig a múlt és a jelen közt szörnyű üres tértelenségben lebeg a lélek. „Nem is tudom, mit akarok”... „Nem is tudom, mi a bajom”... „Legjobb lenne nem is lenni”... mondja ilyenkor az útját vesztett ember, mert az emlékek bénító kísérete a hiábavalóság halálos súlyával, a determináció vészes és felelőtlen könnyűségével kísérti. Minden megkísértetésnek lényege egy: add fel magad, zúzd szét megformált egyéniséged alakját s legyen az bor, vagy kártya, vagy gonosz szerelem, emberölés, vagy önmagadat rohasztó lustaság: minden kísértés mögött az önfeladás kísértete vigyorog. Nincs is tán egyéb bűn, mint a halmivágyás s az önzés maga sem egyéb, mint félelemből elkövetett öncsonkítás, részleges öngyilkosság. Minden kísértet tulajdonképpen a halálba kísért. Talán mert szegény a mi vesztünk árán remél testhez jutni és egyéniségünk felfakadt sebein keresztül tolaakszik vissza az életbe.

De nem csak nekünk van nehéz sorunk. Nyilván a kísértetek is rossz fegyverekkel harcolnak ellenünk, mert ők is elbuknak és nagy ritkán sikerül egy becsületes lepedős hazajáró léleknek egyenes úton elősmert valóság szerepre vergődnie. Legutóbb a saját falumban hallottam az ilyen szerencsés kísértet kalandjáról. Van mifelénk egy szép árnyas fákkal beültetett erdőcske. Benne öreg vackorfák, szétvetett karú tölgyek és sima tapintású bükkfák alatt ferdére görnyedt, fáradt sírkövek, a jellegzetes ortodox zsidó fejfák szorongtak békeességgel. Annyira beleszoktak a tájba, a táj és szelid tót népe úgy megszokta őket, hogy cseppet sem voltak kísértetiesek. Inkább erdő volt már ez a kis liget, mintsem temető. Inkább vörösbegyek és cinkék búvóhelye, mint hazajáró lelkeké. Boldog kis temető, betelt és nyugalmas. Senkisem jár má: oda sírni. Egy vasárnap éjszaka valamelyik falusi legénynek, aki jól bepityókázott a kocsmában, eszébe jutott, hogy legeltetni akarja lovát. Rákapott tehát a ló háttára. Ide-oda ingott rajta... csak végiglépegettek azért a falu nagyutcáján. De odakünn a csillagos ég alatt megnőtt a legény taraja és kedve, egzeciroztatni kezdte a lovát, kergette, vágatott, ugratott, addig-addig, amíg a ló is megbokrosodott alatta. Járták a bolondját a ló meg a gaz-

* A tanulmány első részét lásd a 64. számban.

dája. Nekirugaszkodtak a kiserdőnek, bele a fák közé, bele a kövek közé, a legény kurjongatott, a ló rugdalózott, addig-addig, amíg csak neki nem mentek egy roskatag sirkőnek. Feldöntötték, a viharvert kő kettéhasadt, kettérepedt rajta az áldásra emelt kohenita tenyér. Ebben a pillanatban átalakult a kiserdő. Visszaalakult temetővé és megjelentek a kísértetek. A ló elvágta magát, egyet horkantott még és agyonra verte a rémület. De a legénynek tompább volt a természete. Ő is fekvé maradt ugyan bénán és mereven, de nem halt meg. Úgy lettek rájuk másnap az emberek, amikor szántás közben ebédelni akartak a kiserdő árnyékában. Mert akkorra a temető már ismét visszaváltozott kiserdővé. A legényt hazavitték, de orvos, pap, javasasszony, senki sem tudott rajta segíteni. Nem volt annak eltörve se a karja, se a lába, még csak a fejét se zúzta véresre. Mindenik belsőrésze ép és rendben volt, csak hogy beszélni és mozdulni nem tudott semennyit se. Ha kinyitotta a szemét, rémület sírt ki belőle. A rokonság tanácskozott a falusi kupaktanáccsal. Azok a falubeli zsidóságához fordultak, ezek meg a rabbijukhoz. Mindenki kétségbe volt esve. Végül is megvilágosodott bennük a kísértetek akarata. A többség szép új zsidó fejfát vett a városban. Az áldást osztó kohenita tenyér körül arannyal vésett repkényféle tekergett. Saját fuvarjukon szállították a követ fel a kiserdőbe, fel is állították annak rendje- és módja szerint a szétrugdosott régi helyére. A plébános úr felsétált hozzájuk és ott figyelte, hogy rendben végzik-e a dogukat. Estére elkészültek. Ez pénteken volt, siettek, hogy végezzenek az esti csillag megjelenése előtt, amelyik a zsidók szent helyein megállásra parancsolja a munkát. Fel is kelt az esti csillag, éppen a fejük felett kelt fel, lenézett a temetőre. Meglátta benne az új sírkövet. Azon pillanatban pedig ott lent a faluban a béna legény is megrázta magát, ételt, italt, tiszta ruhát kért. Azontúl nem volt kutya baja... Hát kérem, ilyet tettek nemrégén minálunk a kísértetek. Meg kell hagyni, hogy méltányos és szerény falusi kísértetek voltak, némi kis üzleti szellemmel megáldva. Jelentéktelen nyárspolgárai a kísértetek világának, de valóságosak.

Hanem jaj, de ritkák ma már az ilyen szókimondó, könnyen kiismerhető kísértetek! Legtöbbje nem jut el eddig a, hogy úgy mondjam elszánt és jószabású kiállásig. Kísérteteink többnyire álruhában bújkálnak, megalázott, ressentimentos rabszolgák, akik naponta ki vannak téve a józanság unalmas támadásainak, a boszorkányűzés túlzásainak, sőt még a szisztematikus orvosi kezelésnek is. Igazuk van, ha fellázadnak.

Vagy azt hiszik talán, hogy egy kedves halott emlékéhez méltó vegetálás az, amit egy ideges ember kényszerképzeleteiben véghezvihet? Jóakaró szülők meglehetősen megelégedhetnek-e azzal, hogy tanításaik és parancsaik gátlásokká, a legjobb esetben ideges rángatódzássá, idegfájdalommmá, vagy migrénné válhassanak bennük? Beérheti-e azzal egy anya szeretete, hogy lelkiismereti furdalás képében sorvadjon leszármazottaiban? A halott testvér, az eltávozott barát vajjon jóllakik azzal, ha hirtelen elvágja szavainak fonalát, ha tiszteletére megtévedünk számláink összeadása közben, vagy ha nem merünk rálépni a futószőnyeg szegélyére? A halott szerető, az elmúlt szerelem érezze tán magát megtisztelve, ha acsarkodni

és perlekedni kényszerül volt kedvese ajkán? Én nagyobbra tartom a mult igényét, a halottak tisztességét, a kísértetek becsületét. Nem izgáskodni akarnak ők szegények, de újjászületni, visszatérni az életbe.

2239

Az élet bonyolult fogalom és az élő oly szorosan keveredik hálójába, hogy nem tudja átlátni, tehát definiálni sem tudja lényegét. Mégis azt hiszem, hogy valamiképp megkönyékezzük, ha azt mondjuk róla, hogy az az élet, ha egy lélekdarab anyagba inkarnálva, egyénné kerekedve tudatra ébred és részt vehet a teremtés örökké folyó munkájában. Minden hit közül azért oly emberi és meggyőző a krisztusi tanítás, amely a szellem megvalósulását, a valóban testté vált Istent példázza és egyben megmutatja számunkra, hogy a megváltás útja csak az életen keresztül vezet. A léleknek és a testnek találkozója az a keresztút, amelyen a megváltódás csodája végbemegy. Mindenfajta lélek csak a testen keresztül tudja közölni magát s ha ezt elfogadjuk az élet ideiglenes és tökéletlen meghatározásául, akkor azt is tudjuk már, hogy mire törekszenek emlékeink a multnak és önmagunknak ezek az örökké kísértő kísértetei.

Lássuk tehát, ki-ki mit tehet saját kísértetei érdekében, legsajátabb érdekében, mert — gondoljuk meg jól — az, aki e pillanatban él, aki én most vagyok, kísértet és mult lesz már az elkövetkező pillanatban. Önmagán segít, aki kísérteteivel szemben könyörületes.

Ne tagadjuk le és ne tagadjuk meg emlékeinket. Nézzünk szembe velük. Kérdezzük meg ötlőlük maguktól, hogy mit akarnak s akkor megdöbbenve fogjuk tapasztalni, hogy emlékeink bennünket kísérő csoportja kettéválik, lesznek akik élni és lesznek, akik útunkból lemaradni, meghalni, elfelejtődni akarnak. De ezt ők maguk is csak akkor tudják eldönteni, ha szembesítjük őket mai magunkkal. Kevés emlék fog meghalni akarni és talán épen azok, akiket megtévedt becézéssel még ápolni szeretnénk: sértett hiúságaink, csipri-csupri bosszúságok, resantimanok, tökéletlenségünknek ezen szomorú mérföldkísértetei. Nem tudok szabályt mondani, amely szerint az emlékek kiválasztódása intéződhetik. De anynyi biztos, hogy vannak kísértetek, akik tőlünk félnek, ezek az élettől is félnek és nem állják az interrogatóriumot. Minél szorosabban vesszük őket szemügyre, antól inkább halványodnak. „Elhagyulnak”, ahogy régen mondták és ami azt jelenti, hogy elhagyják önmagukat és bennünket is egyaránt. Azok a kísértetek azonban, akiktől mi félünk, életre török, erősek és tiszteletreméltók. Szívós hitelezőink ők és mi vagyunk a kötelezett adósok. Teljesíteni kell valóságigényeiket. Bele kell inkarnálni őket eleven magunkba. Magunkra kell vennünk életvágyukat, hogy kielégülhessenek bennünk. Itéleteiket tisztelni kell, de úgy, hogy módosítsuk és továbbfejlesszük őket, mert csak akkor élnek bennünk. Erejükkel meg kell birkóznunk és oda kell fogni őket saját akaratunk bivalyaihoz, akikkel sorsunk barázdáit szántjuk. Életüket bele kell kapcsolni és alá kell vetni saját egyéniségünk szerves és zárt egységének. Úgy, ahogyan a jó szülő neveli és idomítja gyermekét, úgy nevelje és idomítsa önmagához az élet a jelen őseit és a multat.

Ismét gyerekkoromba kell visszanyulnom. Egy kísértetet kell idéznem, a Rózi néni. Amíg élt, a Rózi néni kedves, térdigérő kockás mintájú réklit és fekete pántlikás fehér főkötőt hordott. Ha nagyon szép akart

---

munka

lenni, dohánybarna réklit öltött fel elálló kemény taftselyemből és slingelszélű zsebkendőt tartott a kezében. Kénytelen vagyok őt gondosan és hangulataihoz illően felöltöztetni, mert ilyen volt a természete. Nekem ő olyan nagymamafélem volt, mert édesapám nevelőanyját tisztelte és szerette benne. Rózi néni, miután végtelen hosszú és eseményekben példátlanul gazdag első 7 esztendőmön át naponta becézett, kényeztetett, datolyával és mesével tartott engem és közben buzgón szította forradalmi ellenállásomat az anyai fegyelem ellen (Rózi néni kísértetiesen olyan volt, mintha valóságos édesanyja lenne apámnak: anyósabb minden vérbeli anyósnál) ... Szóval ez az áldott és rettenetes Rózi néni a gyerekszoba melletti szobában haldoklott. Sokféleképen fájt akkor az én szívem. Sajnáltam önmagamát, a veszendőbe menő mesékért, datolyákért és szeretetért. Félttem a kórnak és szenvedésnek a falon átszűrődő hangbeli megnyilatkozásától. A köhögés, a nyögések, az öklendezés elrémített engem. S valamiképp féltettem önmagamát is, mert tudtam, hogy az anyám elleni lázadásban bűntársak és fegyverbarátok voltunk Rózi néniel. Ilyesfélét érezhet a tolvaj, akinek rajtakapták a bűntársát. De mindenekfelett elkedvetlenített, hogy körülöttem szomorú és elkényszeredett volt a család. Sértett, hogy ebben a válságos percben megszűntem elsőrendűen fontos személy lenni és — erre világosan emlékszem — fellázított, hogy valami kívülálló hatalom és megfoghatatlan kényszerűség szomorúságot akar rám parancsolni és bűnnek bélyegzi máskor váltig magasztalt jókedvemet. Mellesleg és ráadásul még Rózi néniért magáért is fájt a szívem. Szóval kétség, harag, dac, keserűség lakozott 7 esztendő keblemben és mivel valóban bánatos voltam, mindenáron vígnak mutattam magam. Mialatt tejbennrizst vacsoráltam, odaát a másik szobában Rózi néni hörgött. Én előbb csak kanállal vertem tányérom szélét a boci-boci tarka ütemére. Pszt, mondta az őrizetemre kirendelt Esztike. Énekelni kezdtem. „Rossz gyerek, nem szégyeli magát!” korholt a felsőbb hatóság. Persze, hogy rettenetesen szégyeltem magam. Antól inkább felkaptam a labdát és nagy zajjal csapkodtam a falhoz. Másnap reggelre Rózi néni meghalt. Eltemették. Aztán kinyitották a Rózi néni szobájába nyíló ajtót és ismét hintázni lehetett, mivel a gyűrűhinta az ajtóközben lógott. Esztike az asztalnál varrt a lámpa alatt. Hátamögött Rózi néni szobája sötét volt. A gyűrűhinta nagyokat lendült. Szerettem magasra repülni. „Vigyázzon” kiáltott fel Esztike. Tisztán láttam a kísértetet, pedig a hátam mögött állott, nem vette igénybe a látósugarak rendes útját. Szikár és magas volt, apró fejében óriási veres karikákkal szem helyett. Zöldes-szürke, keményre tördelt ráncokban lógott le róla a lepedő. Gótikus jellegű kísértet volt, amiről nekem akkor foglalmam sem lehetett. Cseppet sem hasonlított Rózi nénihez, bár biztos volt, hogy ő jött vissza, mert én zajt csaptam és vigadtam, mialatt haldoklott. Most haragszik rám, mert azt hiszi, hogy nem szeretem. A kísértet felém nyult, eleresztettem a hinta kötelét, levettem magam a földre és esseveszettül ordítottam.

Édesanyám elővett. Kikérdezett, s mivel nagyon okos asszony volt, nem azt mondta, amit úgy sem hittem volna el, hogy nincsenek kísértetek. De azt mondta: lássuk csak, mit akarhat téled a Rózi néni. Hiszen azt

tudod, hogy mindig csak kényeztetett, szeretett, datolyát vett neked. Tudom, mondtam. Hát akkor biztosan most is szeret, mondtotta a mama, nem bír ő terád haragudni. De vajjon te szeretted-e a Rózi néni, kérdezte aztán kisvártatva. Persze, hogy szerettem. Hát akkor bizonyítsd be neki és ne félj a kisértetétől, mert az rosszul esik szegénynek, mondtotta a mama, megsértődik. Másnap datolyát rakott a Rózi néni ablakába, a megszokott helyre. Onnan adogatott nekem egy-egy szemet. Persze tudtam, hogy a Rózi néni küldi, ha nem is esett róla szó. Egy alkalommal fölöttébb szemtelen voltam. De mama elengedte a büntetést a szegény jó Rózi néni tiszteletére. Azt is láttam, hogy apa születésnapján ugyanazokat az ételeket főzik, amelyekkel Rózi néni kedveskedett apának, pedig különben édesanyám sehogysem állotta a pacal szagát. Mindéből tudtam, hogy Rózi néni él, mert hiszen, aki datolyát hoz, pacalt főzet és elhárítja a pofonokat, akit szeretni és bántani lehet, az megközelíthető, olyan, amilyenek mi magunk vagyunk. A lepedős kisértet nem is jött el többet. Csak néha álmomban látogatott meg Rózi néni, de akkor már kövérkés, jókedvű kisértet volt. Kellemetlenül csak az érintett, hogy világoskék, ezüsttel díszített réklit viselt, amelyik engem gyermektemetésekre (számomra a temetéseknél egyetlen komolyan veendő nemére, szóval az engemet is fenyegető büntetésre) emlékeztetett. Ebben a viseletben mutatkozott még némi kisértetiesség. Egyszer Rózi néni szobájában rakosgatott a mama. Ez a szoba ugyanis érkezendő német nevelőnőmnek lett szánva. Láttam, hogy, amikor végigsimít anyám az új takaróval kicsinosított ágyon, könnyes lett a szeme. Felsőhajtott. Szegény jó Rózi néni, mondtotta. Gyakran igazságtalan volt hozzám: hiába akarta, nem tudott engem szeretni. De én szívből megbékéltem vele, mert benneteket antól jobban szeretett. Most már biztos voltam benne, hogy mama és Rózi néni végkép kibékültek és ezentúl megértik egymást. Attól a naptól fogva Rózi néni kisértete kockás réklit viselt, mind ritkábban jött. Ma már fel kell idéznem az emlékét, ha látni akarom: mosolygós, zsebe tele ajándékkal. Maga is nevet rajta, hogy valaha felheccelt a mama ellen.

Bizony, ha valaki, úgy szüleim tudtak kisértetekkel bánni. Nincsen is önekik kisértő kisértetük. Ha visszajárnak hozzánk, úgy csak akkor, ha segíteni akarnak rajtam. Minek is kisértenének, amikor megteszek minden tőlem telhetőt, hogy ők életben maradjanak. Nem engedelmkedem nekik ~~valon~~, mint a halottaknak, vitatkozom és ellenszegülök akaratuknak. Sok minden parancsukat átértékeltem, hiszen élnek bennem és megváltoztatják nézeteiket. Sok mindent nem tudtam teljesíteni abból, amit jogosan elvárhatnának tőlem. De velem vannak. Megkísérlem nem különb lenni náluk, erre nincs módom, nem is olyan lenni, amilyenek ők voltak, mert ez halottgyalázó majmolás lenne, de folytatni őket saját életem őszinte és mohó élésével. Tartom a kapcsolatot, ők általam élnek. én belőlük merítem erőmet.

Az én halott-tiszteletem azoknak az ősi szertartásoknak a leszámazottja, amelyekkel eleink csillapították, engesztelték az eltávozottak lelkét. Másként tartom ugyan, mint ők, de csak azért változhatott meg a szertartás, mert az ősi hit ép és eleven maradt. Hiszem, hogy azok, akik

lerakták kulturánk alapköveit, nem voltak sem örültek, sem tévelygők, amikor a maguk módja szerint alkalmazták és varázsolták a valóságot. És most, amikor kísértetek seregei tönnek ellenünk, segítségül hívom őket is, segítségül hívom mindazt a jelenből és a múltból, a mi valóságunkból és a mienket túlhaladó valóságokból, ami él. Mert a halottak csak akkor fogják eltemetni halottaikat, ha az élők életre hívnak mindent, ami eleven.

(Vége.)

Lesznai Anna

Társtalanul

Csak bolyongok, bolyongok egyedül.
Bodros hajamat megritkította
az esteli szellő,
öklömet szelidre-bontotta az egykedvűség
s homlokom nyugtalan redőit
két puha kezével
kisimította kedvesem.

Oh Uram, hová tűnt az ifjú lázadó,
ki lármás terek zaját akarta túlharsogni,
hirdetvén az igazság ígét?...

Micsoda titokzatos hatalmak
játszanak velem,
hogy húsz éves vagyok
s máris úgy cipelem hátamon
az évek tarkaságát,
oly érzéketlen csoszogással,
mint ahogy a remete viszi barlangjába
a frissen szedett gyümölcsöt.

Ezerféle vidéket barangoltam be
és ismeretlen férfiakkal és asszonyokkal
keveredtem beszédbe
és most, hogy szemembe gyűrve
a színek, ízek és illatok halmazával
repülhetnék akár a csillagok felé,
oly idegenül topogok dolgaim körül
hogy legszívesebben azt mondanám
fonjatok nyakam köré erős kötelet.

Mert mit ér az ember élete,
ha kihullottak szívéből az indulatok
s csak ténfereg, császkál céltalanul
s a forgalmas utak kanyarulatában
elveszíti önmagát?

Felleg György

Ribeiro Couto verseiből

(Brazília)

2243

Egy ember a sokaságban

Santos

A városra szeliden hullik alá az este.
A lehorgonyzott oceánjárók árbocain
tompán gyulladnak a fények.
Milyen hosszú a rakpart... végignyúl a városon
lapostetejű raktárházaival, emelődarú csapatával...
milyen hosszú a rakpart az olajos víz mellett!

Parthoz kötött csónakokat himbál a víz,
kőszénnel tele vagonok közül
matrózok beszélgetéséből egy-egy szófoszlány ér ide.

A montserrati madonna fehér templomában a dombtetőn
pártfogolja a kereskedelmet és
az izzadt emberek fáradságát megáldja.

E mellett az olajos víz mellett születtem én,
hogy álmodjak az utazások fájó örömeiről,
a száműzetés reggeleinek szomorú varázsáról.
Az indulásjelző szirénák elnyújtott vonítása volt
gyerekfülemnek a legcsodásabb muzsika.

Ó szülővárosom rakpartjai!
Tarka zászlójú oceánjárók,
azért jöttetek-e, hogy elvigyetek engem?

A szegényházi öregasszonyok

Ruhájuk hamuszín, szoknyájuk bő, nyakukon skapularé
piroslik, arcuk szenvedő, alázatos,
mennek az öregasszonyok a szegényházból a misére.
Kettesével baktatnak, bután pislantva jobbra-balra
a fegyelem beléjükidegzett csendjében.
Talán beszélgetni, nevetni volna kedvük,
mert szép a reggel s a napfény bujtogató,
talán jó volna elfutni messze, a fák alá,
mert életörömet csepegtet a vérbe a reggeli nap.

De csak haladnak halkán, alázattal, pár pár után.
Kissé hátrább, mint nyáját terelő juhász,
jön bő fekete ruhában a kedvesnővér,
feje fölött fehér vászonmadár bontogatja szárnyát,
nyakából hosszú rózsafüzéren lóg a feszület.

---

munka

Halad, halad az öregasszonyok csapata.

A keménytónusú reggelben a nap alatt,
a reggel kibontott hadilobogói alatt
szelíd, közömbös folt a misére menő szürke ruhák serege.

Párbeszéd a boldogságról

- Áldott legyen a te országod.
- Idegen, te eljöttél az én országomba, hogy megtaláld
a jót, amit otthon hiába kerestél,
nagyon szépen köszönöm, idegen.
- Eljöttem ide, hogy boldog legyek.
Bőséges, gazdag föld a te földed,
jöttem, hogy itt erős, gazdag és boldog legyek.
- Nagyon szépen köszönöm, idegen.
- Itt élnek majd az én fiaim,
itt születnek meg unokáim,
még bennem lesz a honvágy,
mikor e földön lehunyom szememet,
áldott legyen a te országod.
- Mégegyszer nagyon köszönöm, idegen,
tudom, hogy minden, amit mondasz, igaz.
De mégis, mondd meg kérlek,
mondj, melyik út visz a te földed felé?
melyik út visz oda, mondd, idegen?
elvágyom innen, el innen, el innen!
Idegen, én is boldog akarok lenni!

A törülköző

A törülköző, melybe kezem töröltem,
a rácsra kiakasztva
lobog a szélben.

Szeretem az egyszerű dolgokat,
mindent, ami körülvesz
és él és nem tudja senki,

a szegény házat,

a szerény valóságot.

Ford.: *Rónai Pál*

Schubert Ernő rajza

Jegyzetek Kassák Lajos: Fújjad csak lurulyádat című verseskönyvéhez

Stefan Zweig, Josef Kainzről írott visszaemlékezésében a „magános éjszakák gonosz hallgatásáról” beszél, a csendről, amely kibírhatalianná teszi az egyedüllétet. Az emberről, aki az éjfél hallgatásával viaskodik, kimenekül az utcára, hogy társakat keressen és emberi hangot halljon. Mint az őrült rohan a néptelen utcákon, ahol ködbe burkolt hallgatag árnyak mennek el mellette.

Az utóbbi időben gyakran gondolok erre a visszaemlékezésre. A világ, amelyben egyre nagyobb szorongással élünk, még mindig ismeretlen borzalmakat tartogat számunkra. Egyre elhagyatottabban és egyre magányosabban nézzük a vad forrongást, a fékevesztett erőnek minden fenntartás nélküli harcát és várjuk a végzet beteljesedését. A szellem varázsa megtört, helyét a szellemellenes reakció foglalta el, a humanizmus háttérbe szorul az ösztönök mellett, amelyek maguk alá temetnek min-

---

munka

dent, ami eddig intellektuális erő volt. Az ember elindult és most fut, anélkül, hogy tudná hová rohan, vagy tudná, hogy mit csinál. Az örök Pán menekülése ez, az örök Páné, aki rohan a lemészárolt apa istenszellemé elől. Meddig tart még? — kérdezzük riadtan önmagunktól, meddig még az emberi értelem tehetetlensége? Ki tudná megmondani? A szellem emberei egyelőre magukra maradtak, nem tudják megírni a „magános éjszakák gonosz hallgatását”, de azért nem hallgattak el. „Az értelem hangja halk, — írja Freud, — de addig nem hallgat el, amíg meghallgatásra nem talál”.

Most, amikor Kassák új verseskönyvét lapozgatom keserűen gondolok arra, hogy vajjon milyen kevesen olvassák majd ezeket a verseket és mennyire reménytelen még elképzelni is, hogy szavai áthatolnak a sűrű ködön és megtörik a csendet. Ki gondolt még két évtizeddel ezelőtt arra, hogy a „kollektív világszemlélet” költője, aki a magyar irodalom első tömegéposzát írta meg, aki maga is a tömeg közül való, eljutván az izmusok forradalmain, letisztulva és lehiggadva a magányosságnak és az egyedüllétnek a költője lesz?

Tudjuk, nincsenek véletlenek. A magányosság hangulata, amely annyira jellemzi Kassák mostani liráját, nem új keletű. A modern költészet és ennek magyar képviselője Kassák Lajos, a tömeget indult harcba, de ugyanakkor a tömeg ellen is, hogy felszabadítsa az egyént: hitt a tömeg erejében, írásainak tartalmában elsősorban a tömeghez szólt, de éppen a tömeg számára maradt idegen. „Az idő elment felettünk anélkül, — írta Kassák 1922. május elsejei ünnepi cikkében, — hogy az új ember megmutatta volna nekünk vidám és piros arcát.” A XX. század modern lirája elhagyta az előző századok romanticizmusát, elhagyta a naturalizmust, elhagyta a témát, hogy helyet adjon a képnek. Az új költészet alapja a szimbolum lett, amelynek megértéséhez intuíció kellett, de hol állt a tömeg attól, hogy megértse a vers komplikált érzését és megérze az irreális képek mögött a költő hangulatát és finom intellektusát? A vers egyre absztraktabb lett és egyre jobban hasonlított a zenéhez, amelyben már semmi megfogható értelem nincs, csak a fül és a lélek érti. A tömeg nem érthette meg ezt a lírát, számára a művészet nem jelentett mást, mint nyomorának szentimentális dicséretét és saját erejének romantikus páthosszal aláfestett dicsőítését. A modern lírikusok magukra maradtak és minden időben megelőzték saját korukat. Így lettek a francia szimbolisták, akik a XIX. század első felében éltek, a XX. század első felének a költői. Hogyne maradt volna hát Kassák egyedül és magányosan itt nálunk, ahol a tradíciókba gyökeredzett reakció minden újat elsöpört. A forradalmak egy pillanatra látszólag lélegzethetőséget tettek az új költőket, de ez csak látszólagos volt, mert a legjobbak szellemükben távol álltak az akkor uralkodó politikai rendtől és így hatás alant maradtak és háttérbe szorultak.

„Acélnyelvünk hiába zeng a szürke házak táján.

Csak ők, a halálnak kínálkozó anyók...

.....
Csak ők a csend kedvesei értenek meg minket!”

írja Kassák már egy egészen korai versében. Mennyire korszerűbb volt például Ady, mint amilyen most Kassák. És ez mennyire érthető. A polgárosodó ország megtalálta a maga költőjét Adyban, aki körül minden összpontosulhatott. Támadhatta a reakció és védhette a „forradalmár városi polgár”. Hosszú idő után Adyval kapcsolódott ismét a magyar irodalom a nyugati irodalomhoz és feje fölött összecsaphatott a hamisan értelmezett nemzetiesedés, a „városi polgár” kozmopolita szellemével. Ady saját korában halott és költészetét elnyeli az idő, irodalomtörténet lesz, anélkül, hogy valaha is újból felfedeznék. Kassák helyzete egészen más. A modern líra, amelynek majdnem minden fejlődési szakán keresztül ment, nemcsak gondolatvilágában, hanem már formájában is nemzetközi volt. A szabad vers egységes stílust teremtett a világ minden modern lírájában, sőt nemcsak a nemzeti határokat döntötte le, hanem a századok választófalát is, visszamenve a középkori himnuszköltők szabad versformájához és az egyiptomi Ozirisz himnuszokhoz. Hol volt az a magyar társadalom, amely befogadhatta volna ezt a lírát, amely minden nemzeti tradíció nélkül hirtelen tört fel az ismeretlenség homályából. Hol volt az a társadalmi átalakulás, amely magáévá tehetné volna a forradalmi Kassákot? Utja tehát már eleve a magánosság felé vezetett, az izmusok szakaszában mellé álltak egynéhányan, a mai generáció lírikusai az ő iskolájából kerültek ki, formai hatása néha megéreződik egy-egy fiatal lírikusunk versén, de költészetének lényege mindig idegen maradt. Soha nem volt korszerű.

„Esténként lehajtjuk zászlóinkat egyedül
vagyunk a sötétség betaka: bennünket
ó kiszakadtság és kirekesztettség
fekete vaspántokon forognak a csillagok.”

írja a Tisztaság könyvében.

Mi hát Kassák lírájának a lényege? „A láng — mondja Appolinaire és én a költészetet alig tudnám máshoz hasonlítani, mint a lánghoz, amely fényével új érteimet ad azoknak a dolgoknak, amelyek olyan gyakran fordulnak elő mindennapi életünkben, — ama tisztaság, amely nem tűr meg semmi idegent és kegyetlenül önmagára változtatja mindazt, amit elér.” Appolinaire úgy gondolja, hogy a művészet lángjának világossága már maga az igazság, amelyet senki le nem tagadhat. Tovább kellene fűznünk ezt a gondolatot, meg kellene találnunk ennek az igazságnak emberi nyelven való kifejezhetőségét, meg kellene kísérelnünk a lehetetlent és szavakba önteni azt, amit még eddig senki sem mondott ki, a költészet lényegét. De ez lehetetlenség. A költő bizonyosan varázsoló és a varázslatot éppen úgy nem érthetjük meg, mint a csodákat. A szó, amelyet mindennapi életünkben olyan magátólértetődően használunk, a költészetben újjászületik, önálló életre ébred, színe és alakja van, tüzet sugároz ki magából és éget. Lehetetlen megmagyarázni, hogy miért, mint ahogyan lehetetlenség megmagyarázni azt is, hogy mi ad ennyi hatalmat a költő kezébe? De mégis meg kellene találni, annak az igazságnak a lényegét, amely Appolinaire szerint a végső fokon határozza meg a művé-

---

munka

szetet. „A lángot, amely nem tűr meg semmi idegent.” A modern lirának nincs tárgyi tartalma, a lélek hangulatából indul ki, abból a titokzatos világból, amelyről annyit beszélünk, anélkül, hogy valami nagyon sokat tudnánk róla. És most itt mutatkozik meg Kassák lirájának lényege és költészetének ereje: a lélek őszintén a maga igazságában tárul elénk. Semmi különösebb nincs benne: emberi. Igen, ebben áll a költészet varázslata, de ha a varázsló nem vigyáz és nem fékezi meg magát, könnyen megismétlődik a régi mese, amelyben az életrekellett szellemek megsemmisítik a mestert, akinek életüket köszönhették. Aki meg tudja fékezni magát, az eljutott az igazság tisztaságához és ez adja meg költészetének eszmei tartalmát. Mindez azonban nem olyan egyszerű. A költő ember is és egy ember értékét erkölcsi magatartása határozza meg. De ez az erkölcsi érték egészen más természetű, mint a nyárspolgár morálja. A költő összeütközhet családjával, összeütközhet a társadalom moráljával, de egy van, amivel sohasem ütközhet össze: saját lelkiismeretével. „Akinek nincs lelkiismerete, az csellózni nem tud” — mondta Casals Pablo és ezzel az igazsággal alig lehetne vitába szállni. Ez a hitből fakadó lelkiismeret adott halhatatlanságot a latin himnuszok költőinek. Mennyi rokonság van a modern lira és ezek között a himnuszok között. A nemzetköziség, amelyet meghatározott a közös nyelv, a szabad versforma, a téma azohossága, amelyet a közös hit eredményezett, az érzések és a kifejezőmód gazdagsága. Kassák Walt Whitmant mondotta őseinek, mint ahogyan a modern francia lira úttörője Baudelaire egy másik amerikai költőt Poe Edgart tartotta rokonának. Van valami különös abban, hogy a modern lira megnevezett ősei a szabad és tradicionélnküli Amerikában éltek, minden kimutatható előd nélkül, de milyen különös az is, hogy mind a két költő gyökerei Európába vezethetők vissza, majdnem azt mondanám, hogy a középkori himnuszköltőkhöz. Poe Edgar olasz származású, ősei valahol a Pó mentén éltek, Whitman anyja holland, az apja szigorú quaker, akinek családjában bibliai nevek fordulnak elő. Egyik előtt sem lehetett idegen a hit, amely akkor még a vallás dogmáiban merevedett. A középkori himnuszköltők Krisztusról és Máriáról énekelnek, de szabados modernségük következtében az egyház beleavatkozik a népszerűségükbe és a leodiceai zsinat szigorúan megtiltja a templomokban való éneklésüket. Az eretnekeknek azonban nem lehetett megtiltani, hogy ne ezeknek a himnuszoknak az éneklése közben lépjenek a máglyára. Ezek a himnuszok többek voltak vallási énekeknél, ez maga volt már a hit, az egyház ellenére való hit is. Kisért a gondolat, hogy Kassák őseit ezeknél a himnuszköltőknél keressem. Nem vallási értelemben, hanem annak a hitnek értelmében, amely mindnyájunkban megvan, ha igazán humanisták vagyunk. Az isten fogalma nem a testet öltött isten, ha meg is nevezzük, hanem az az eszmei isten, amely végső fokon magát az embert jelenti, hiszen isten saját képére teremtette az embert. „Mert vannak templomok — írja Paul Claudel az Angyali üdvözlésében — mint örvény mélyek és forrók, mint tüzes kemence. És vannak oly hajszálra összeróttak és oly művészet mértékén felüliek, hogy szinte megcsendülnének legottan egy gyöngye ujj érintésére.” A katolikus Claudel és a szocialista Kassákot egy egész világ választja el egymástól és mégis összekapcsolja őket a spirituális hitnek az a formája, amely meg-

határozza humanizmusukat. Kassák nem istenhívő és nem atheista. Idegenek számára a vallások tételes dogmái, de „istenérzése” nem gyermeki csiny büntudata, mint Gyergyai mondta, hanem sokkal mélyebben fekvő emberi szükségesség.

2249

„Mennél távolabb kerülsz tőlem,
annál serényebben futok utánad,
mennél magasabban trónolsz, Istenem,
annál mélyebbre hajtom a fejemet,
s ha csillagaid kihunytak felettem,
égő lámpát tartok kezemben,
hogy észrevégy az éjszakában.
Téged kereslek én, mint árva,
ha elindult halott Atyját keresni.”

*

Paul Valéry a modern lirát túlságosan intellektuálissá tette. Tiszta költészetet teremtett, amelynek lényege a formai bonyolultság és a képek komplikáltsága volt. Az anyag, amelyet megmunkál, már majdnem kerékkötője annak a lényegnek, amelyet ő szellemnek nevez. De Valéry különös tehetség és sikerül neki az, ami keveseknek sikerült; a bonyolult és raffinált képekből és formákból költészetet teremtett. Kassák költészetéből éppen ez a raffinált intellektualizmus hiányzik. Régebbi költeményeiben is, ahol szélsőségesen irreális képek komplikált változatait használta, nyelvének és mondatainak tisztasága következtében a vers egyszerűnek és érthetőnek hatott:

„A szenvedés ize szétmálik a reggelben és egyáltalán meg tudunk-e halni a termékenység rózsáival körmeink alatt
zuhanó harangok
a tűz fellobogott a kakasok álmában s az árnyék észrevétlenül átváltozott a hintán
völgyek ásítanak és zokognak.” (Tisztaság könyve).

Az új verseiből eltűnt a képeknek ilyen halmozása. A hang leegyszerűsödött és ünnepélyesebb lett:

„Már hullanak a barackfa virágai
s ime a nyári kertben, ahol a szerelmesek
andalognak egyik világtájról a másikra
rózsaszín, halott szirmokon lépegetek
s távolabb ép most nyitotta ki szemeit
a város, hol elhagyott kedvesem virraszt.”

Ez a tiszta, majdnem biblikus hang ott is megmarad, ahol „obszcén” hangot üt meg. A himnuszköltők Krisztus verseiben, megelevenedik a profán test is, egy francia himnusz könnyed, már majdnem pajkos énekbe kezd és Kassáknál a profán sorok is komor ünnepélyességgel csengenek:

---

munka

„S óh milyen hangszeren dicsérjem
hasad fehér simaságát, rejtőző ágyékod,
két tornyos melled és két meleg hónaljad,
melyek oldhatatlan igézetben tartanak.”

Ezek a sorok már a klasszikus Kassákot mutatják. A vers kompozíciója zárt egység, amelyben a sűrített képek és változó hangulatok helyett, egyetlen gondolat és érzés jelentkezik. Keserűek ezek az érzések és a versekből a fájdalom hangja csendül ki:

„Az éj vakult egekkel gyászol a táj fölött
mert jaj, hideg és sötét van, mint a veremben
kis házadon nehéz kapu csikordul s a szél
sorsod cserepeit görgeti maga előtt.”

De mégsem pesszimista Kassák lírája. A világ ma bármilyen örült is, elérkezik egyszer a kibontakozáshoz. A mostani világ nem a mi világunk és az események talán elsodornak bennünket. De azért a költő szavát nem nyomhatja el a szellemellenes áramlat:

„Óh barátom, ha figyelsz most
láthatod a nehéz gyász zászlóit lobogni
s a zaklatott madarakat, amint vergődnek a szélben
s mindez már túl a hétköznapiak kulisszáin
ahogyan te is és én is egy különös hajnalon
átléptünk az árkokon és erődítményeken s íme
itt vagyunk, hogy elmondjuk dalainkat.
Úgy tartják, viharban hallgatnak a Múzsák.
Azért is, zengjen a lant és szóljon a furulya
gyilkos napok és gyászos esztendők végtelenjében
porladjanak el kedves halottaink csontjai,
de akik élnek még, jókedvvel viruljanak
s te szelid, hegyilakó pásztor
fekete subádban és zsíros, nagy kalapod alatt
fújjad csak furulyádat az éjszakában.”

A mostani magyar irodalomban, az újjáéledt népiesek korát éljük. Hogyan lenne hát Kassák lírája népszerű? Rokonai, — ha ugyan vannak ilyenek a magyar irodalomban, — csak azok a klasszikusok lehetnek, akik a XVIII. században először fordultak az egész világ felé. Kazinczyra kell gondolnunk, aki a magyar irodalomban az első igazán európai gondolkodó. Éppen ezért hamar népszerűtlenné is vált.

Újból kísértenek az 1850-es évek eseményei. A népiség akkor is divat volt és senki nem versenyezhetett Szigligeti, Vas Gereben, vagy Gaál József népszerűségével. A mai költők „a nép, a százados szelid szegénység gyermekei” visszazállnak „a szegénység egyszerű érzéseire, nyelvéhez és gondolkodásmódjához.” Ez is a reakció egy formája, amely nagyon hasonlít a valamikor „proletárművészetet” gyártó művészek munkásságához.

Farkas Ödön

Néha kitárul felettem az idő és a napok
 Üvegén át látom a téli erdőt,
 Ahol először találkoztunk
 A fák fehér fürtjeit lengeti a szél.

Csókjaim emléke, mért szállsz oly mélyen
 Ha utánad hajlok, szédül a fejem,
 Elpusztulnék az úton, mely a völgybe vezet,
 Hol kacérkodik már a tavasz
 És társaim énekelnek.

Hercz György

Könyv a racionalizmusról

Annak a szellemi mozgalomnak, amely Angliában és Franciaországban egyre tágabb körökben terjed, egyik ismert képviselője Albert Bayet. Legújabb könyvében*) a racionalizmus programmatikus és polémikus magyarázatát adja igen világos, egyszerű formában.

A racionalizmus fogalmát Bayet a legtágabb értelemben használja. Az ismeret forrása a kutató, rendszerező ész és az egyre gazdagodó tapasztalat. A tapasztalat anyagát foglalja az ész okozati törvényszerűségekre. Ez a megismerés elvet mindent tekintélyt, dogmát, kinyilatkoztatást; nem fogad el olyan axiómát, amely a tapasztalati tudományok kritikáján nem ment keresztül. Tehát voltaképpen nem egyéb, mint a szabad tudományos kutatás általános programja.

Bayet három fejezetre osztja a racionalizmus fejlődéstörténetét. Az első *a vallásos racionalizmus*, ahogy a középkori filozófiában megjelent. „Többet ér megérteni, mint hinni”, mondta Albertus Magnus a XIII. század elején és ez már akkor is bátor és kockázatos kiállás volt, mintahogy veszélyes tantétel lenne ma is Európa némely egyetemén. És Roger Bacon, Occam és iskolája már hatszáz évvel ezelőtt a matematikai és experimentális természetkutatás mellett szálltak síkra. Ez a racionalizmus azonban inkább csak módszerlehetőségeiben volt forradalmi, egyébként szűk határok közt mozgott és végső soron a Szentírás kinyilatkoztatásának racionális igazolására törekedett. De szándéka ellenére is veszélyeztette az uralkodó hitrendszert és előkészítette az út a későbbi tudomány számára. Az Egyház nem is tartotta megbízhatónak ezeket a buzgó, de külön úton járó fiait és a totalitárius szervezetek teljes szigorával lépett fel ellenük. A további századok során az Egyház már valamennyire engedett merev magatartásából, de a racionális-empirikus tudomány és az egyházi dogmatika közötti kompromisszumok végső soron mindig hajótörést szenvedtek. Példa erre Pascal, a francia szellemtörténet egyik legérde-

* Q'est-ce que le rationalisme? Ed. Rationalistes, Paris, 1939.

kesebb alakja, aki ugyan szembeszáll az egyházi tekintéllyel, de végső fokon nem a tudomány haladása, hanem a hit boldogsága mellett foglal állást.

A racionalizmus fejlődésének következő szakasza a *metafizikai racionalizmus*, amely a XVI—XVII. században lépett fel, bár ma is vannak képviselői. Itt már megrendültek a középkor tekintélyelvei, nem az Egyház és nem Aristoteles az utolsó szó. A fordulópontot Descartes jelenti. Kétkelkedjünk mindenben és csak azt fogadjuk el igaznak, melynek evidenciáját magunk belátjuk, melynek igazságáról magunk meggyőződünk, — íme, az igazság új kritériuma, ami egészen más, mint az occamizmus álláspontja, ahol az igazság végső kritériuma az isteni kinyilatkoztatás és az erkölcsi norma csak azért helyes, mert Isten így rendelkezett. Descartes módszere óriási lehetőségeket tárt fel az exakt tudományok számára, de ő maga csak bizonyos pontig követte ezt az utat: axiómákba ütközött, melyeket önmagukban evidensnek tartott és ez határt szabott a kétkelés kritikai módszerének. Isten léte, a lélek halhatatlansága és a geometria tételei egyaránt evidens igazságok e klasszikus racionalista számára. A racionalizmus módszere itt is egy bizonyos ponton megtörik, a régi hit újraátgondolására és igazolására szolgál. Az emberi gondolkodás még nem tesz különbséget valóságos evidencia és a hagyományosan megszokott principiumok közt. Abszolútumokat fogad el ott, ahol az empirikus kritikának lenne helye.

A francia „felvilágosodás” gondolkodói voltak azok, akik a descartesi módszer további konzekvenciáit levonták: Voltaire, Diderot és a többiek. Az életfilozófiában pedig Rabelais szakított a bibliával. Az „ösbűnnel” és a „földi siralomvölgy” elméletével szemben új etikát hirdet: az elfogulatlan megismerés a bölcsesség, szabadság, egészség és jólét etikáját. Ez már közvetlenül a XVIII. század humanizmusához vezet, ahhoz a korhoz, melynek hagyományai — mai antihumanista világunkban — annyira aktuálissá váltak.

A XIX. század hozza meg a *tudományos racionalizmust*, amely a racionális-empirikus kutatást minden irányban felszabadítja. Comte pozitivizmusa kiküszöböli a metafizika maradványait a tudományos gondolkodásból. De ő is szembekerül saját alapelveinek következményeivel — akár csak Roger Bacon, Descartes és annyi más filozófus, — midőn a tudományt a vallásos hittételek merev tekintélyével akarja felruházni. A tudomány merev dogmatikája éppen azt rombolja le, ami a tudomány egyik leglényegesebb eleme: a szabad kutatás továbbjutását, a tapasztalat és elmélet egymást cáfoló és egymást kiegészítő mozgását.

Ez a szellem a legutóbbi idők természettudományában forradalmi eredményekre vezetett. A relativitás-elmélet tér- és időfogalmunkat kényszerítette radikális átalakulásra, az új mikrofizika pedig az anyag szerkezetére vonatkozó eddigi elképzeléseinket rombolta le. Planck, Einstein, Heisenberg, De Broglie, Reichenbach, stb. eredményei az anyagot oly alapelemekre bontották, amelyekkel szemben az eddigi anyag-erő-ellentét elképzelése tarthatatlan és az új korpuszkuláris fényelmélet nyomán a fizikai kauzalitás és exakt törvényszerűség alapprincipiumait is revízió alá kellett venni. (A megfigyelés adatai mikrofizikai vonatkozásban relatív érvényűek, mert maga a fény-foton a megfigyelendő elektront elmozdítja, ennek helyzete tehát meghatározhatatlan.) A feltétlen *törvényszerűség* helyett a statisztikai értelemben vett *valószínűség* fogalmát vezették be a fizikába és ez megint felveti a determinizmus-intermi-

nizmus régi problémáját. E ponton Bayet a tudományos reakció újabb beszivárgási lehetőségét látja: a metafizikai gondolkodás betörését, amely a szabad megismerés útja elé új gátat emel. Bayet a teljes determinizmus álláspontját védi, részben a „meghatározottság” és „meghatározhatóság” fogalmainak megkülönböztetésével, részben Langevin megoldási törekvéseire támaszkodva, amelyek az individuuum fogalmát próbálják a fizika terén relativizálni és feloldani, körülbelül a szociológiai kollektív-individualitás mintájára.

Igy látja Bayet a racionalizmus fejlődéstörténetét: a haladás nem nyíl-egyenes, ellenkezőleg, időnként saját eredményeibe botlik és visszaesik. De a visszaesés szakaszaiban megvan a továbbhaladás csirája is, amit egy későbbi kor érlel meg. A racionális megismerés egyre bátrabban hódít új területeket, egyre inkább felszabadul a spekulatív metafizika többé-kevésbé rejtett formái és a prelogikus és primitív elképzelések kényszere alól. Maguk a racionális megismerés szemléleti formái, módszere és eszközei is átalakulnak, kifejlődnek. A szabad kutatás szelleme az etika terén is új humanizmusra kell hogy vezessen, — így reméli Bayet, — ami azután a civilizáció vívmányait is ennek szolgálatába fogja állítani.

Bayet könyve mindezt világosan, kitérő didaktikus érzékkel magyarázza meg. Más oldalról viszont észrevétlenül átsiklik fontos jelenségek és problémák fölött. A szociológiáról szólva sokat foglalkozik Durkheim és Lévy-Bruhl egyébként jelentős kutatásaival, de Marx mintha soha sem lett volna a világon. Az, hogy Freudnak az új tudományos átalakulásokban milyen szerep jutott, úgy látszik egyáltalán nem érdekli. Az ismeretelméleti kérdésekhez is nem annyira a komoly filozófia, mint inkább a népszerű írások leegyszerűsítő modorában nyúl hozzá. A könyvvel szemben tehát nem támaszthatunk szigorúan filozófiai igényeket és sok tekintetben teljes fenntartással kell fogadnunk. Jelentősége számunkra máshol van. Oly általános szellemi magatartást képvisel, amelyet mai életkörülményeink különösen aktuálissá és szükségessé tesznek. Még akkor is, ha Bayet maga nem vonja le ennek a szellemi magatartásnak konzekvenciáit és ő maga is megtorpan egy ponton, mint azok a gondolkodók, akikről könyvében beszél.

A totalitárius társadalmi szervezetek hatalmukat nemcsak az életkörülmények, hanem az emberi tudat alakításra is maradéktalanul ki akarják terjeszteni. A faj és vér mítosza, a korporációk hittétele, a vezér divinitása és mindaz a prelogikus hithomály, ami ezt az ideológiát körülveszi, sokkal szigorúbb és veszélyesebb dogmatikával uralkodik fölöttünk, mint a hasonlóképpen diktatórikus ideológiák a letűnt korok bármelyikében. Hogy ezekben az időkben emberek maradhassunk, meg kell erősödnünk a gondolkodás belső szabadságában. Példaadást kell látnunk az elmúlt korok igazán nagy gondolkodóiban, akik tényleg ragaszkodtak az igazság kutatásához, nem álltak meg autoratív korlátok előtt és nem engedték, hogy a környező hazugság alattomosan fölszivódjék bennük. A valóság korlátlan megértésére, a tiszta látásra való törekvés ma morális tett. A nehéz idöket nem lehet szemethúnyva és közönybeburkolódzva átverselni. Felelőség az igazsággal szemben, az intellektuális lelkiismeret ébrentartása, — ez erőt ad a belső ellenállásra és ez mindennek feltétele.

Gruber János

Freud új könyve

„Mi hasznunk van abból, ha a zsidó monotheizmust az egyiptomihoz vezetjük vissza? A válasz: ez nem a haszon, hanem a kutatás kérdése.”

I.

A zsidó nép évezredek viszontagságai és az a „szivélyes ellenszenv” amely ezt a nagymúltú népet történeti pályáján mindig kísérte, a gazdanépek körében fellépő antiszemitizmus, annak kihatásai, az antiszemitizmusnak napjainkban történő felújulása, a zsidó nép gyakori pusztulása a történelem során, jogosan keltette fel a gondolkodó elmék kíváncsiságát, mi lehet az oka annak, hogy ezer bukás és tenger szenvedés ellenére, a földközi tenger partvidékének ókori lakóiból, egyedül ez a nép maradt meg életben napjainkig. Ez nyilván olyan kérdés, amely a gazdanépeknek és a zsidó népnek egyaránt fontos. Olyan kérdés ez továbbá, amely különösen most érdemel különös figyelmet, amikor tűnő szerencséjének kényszere ismét a pusztulás szélére sodorta ezt a népet. Ez a történelmi fenomén egykor már Pascalt is kíváncsivá tette és azóta is sokan tűnődtek rajta barátságos és ellenséges érzelmek közepette. Nincs mit csodálni azon, ha a kérdést a zsidó nép a történelem során önmagának is több ízben feladta. És nem csodálatos, hanem csak egy, az emberi megismerésért és önismeretért harcoló pálya méltó állomása az, ha éppen a zsidó, Freud Zsigmond is három összefüggő tanulmányban szól hozzá és egyengeti az utat e számára aktuálisan is fájdalmassá vált problémához.*)

A freudi magatartás önmagához és a külvilághoz való becsületességéhez és mértéktartásához hozzátartozik (In der Beschränkung zeigt der Meister) annak resignációmentes, önérzetes beismerése, hogy a kérdés teljes megoldása nem sikerült. Nem is lehet ez egyetlen ember műve, akármilyen nagy egyéniség is. Még a nemzedékek hosszú sora fog gondolkodni felette; de Freud sok alapvető szempontra világosságot derített, főleg a hagyományosan zsidónak nevezett jellemvonások eredetét illetően.

Maga a zsidó nép fennmaradásának okát, egyisten-hitében kereste, amellyel ő ajándékozta meg először a világot. Ezt az egyisten-hitet a nép történelme szerint a legendáshírű vezér, Mózes terjesztette el, aki népének vallásalapítója, törvényhozója és államférfiúja is volt. Ezt a véleményt Freud is osztja, úgy az egyisten-hit jelentőségére, mint Mózes vezéri szerepére és annak hatására vonatkozólag. Mózes óriási alakjának árnyéka vetődik a zsidó népre és Mózes történelmi szerepe, különösen az Egyiptomból való kivándorlása a zsidó nép vigasza és reménysége, isteni kiválasztottságának bizonyítéka marad. Ennek a kiváló férfinak zsidó származását vitatja el Freud.

A könyv alapvető hipotézise szerint a zsidó nép nagy vezére nem is zsidó, hanem egyiptomi volt. A vallás, amelyet elterjesztett, egyiptomi eredetű. Ime a második kísérlet, amely ma a zsidó népet meg akarja fosztani nagy

*) Siegmund Freud: „Der Mann Moses und die Monotheistische Religion”. Allert de Lange kiadása.

szülöttjeitől. Igaz, hogy az első kísérlet más oldalról származott; bizonyos ideológiai köröket zavarba hozott az a körülmény, hogy az emberiség másik, talán még nagyobb jelentőségű, két ezredéves dicsőségű tanítója is a zsidó nép köréből született és működött. Érthető és következetes jelenség ez a zavar, de valószínűleg hiábavaló, mert egy nép vallásos tehetségét nem az dönti el, hogy a vallásalapító a népből származott-e vagy sem. Hanem igazában az, hogy a sok esetben félreismeret, üldözött, megvetett és megölt vallásalapító tanításai sokszor évszázados késedelemmel élő talajt találnak-e a nép körében.

Azok az érvek, amelyeket Freud Mózes egyiptomi voltának bizonyítására használ, sokoldalúak. Számos tudományág eredményeit veszi igénybe. Nyelvészet, történelem, összehasonlító népmesekutatás, vallásismeret és pszichológia, mind szerepelnek a hipotézis alátámasztásánál. A Mózes név maga egyiptomi, ez régen ismert tény volt, de nem vonták le, vagy nem akarták levonni következményeit. A circumcisio egyiptomi szokás volt, ez közismert. Hesiodos is megírta: az ókori kanaáni népek nem ismerték a körülmetélést. A bibliában Jozua zsidó népvezér buzdítja híveit a circumcisio végrehajtására, nehogy „gúnyolódjanak felettünk az egyiptomiak”. A vízből mentés története az ókori népek mithoszkincséből származik. Otto Rank, Freud egykori tanítványa, évtizedekkel ezelőtt összegyűjtötte ezeket az ókori mithoszokat, összehasonlítások segítségével kimutatta egyezőségüket és felderítette a mithosznak az egyén pszichéjében található gyökereit. Ezeknek a történeteknek közös sajátossága, hogy az igen előkelő származású gyermek fenyegető előjelek, baljóslatú körülmények, sokszor az atya haragja miatt még születése előtt veszedelemben forog és emiatt gondos édesanyja egy megfelelő alkotmányban (kosárban) kiteszi a vízre. Isten közbelépésére egyszerű közemberek (a tényleges szülők) megtalálják: és felnevelik. A származás titka később kiderül és az egykor megmentett gyermek hazájának királya, vezére lesz. Sargon, Assiria alapító-fejedelme, Cyrus, Perzsia királya körülbelül így mesélik el származásukat. Az ókori életfelfogás számára elviselhetetlen lett volna, ha nagy fejedelmei és emberei nem az istenektől, vagy földi képviselőiktől a királyoktól származtak volna. A valóság ennek a származásnak gyakran ellentmondott és így a vízbőlmentés mithoszának az volt a funkciója, hogy korigálja a valóságot és a királyok számára a tények ellenére is biztosítsa a fenséges leszármazást. A Mózes-történet egy jelentős ponton eltér, ettől a mithoszeleírástól. Mózes a történet szerint alacsony származású és a fenséges fáraó leánya, aki a Nilusban való fürdéskor talál rá a gyermekre, neveli fel. Miért kell a történetnek korigálni a magasrangú, tényleges szülőktől való származást? A történet funkciója nyilvánvalóan más, mint a mithoszé. A zsidó népi nacionalizmus számára az ókorban elviselhetetlen lett volna annak beismerése, hogy nagyhírű vezére nem a népből származott. A történet funkciója az, hogy eltüntesse Mózes egyiptomi származásának jeleit. A fáraó házában nevelkedő Mózes a valódi, a szegény közrendi szülők gyermeke a legenda teremtménye. A történet belső szükségletek szerint itt is korigálja a realitást.

Ha tehát kellően indokolt a freudi feltevés Mózes egyiptomi származására vonatkozólag, akkor joggal teheti fel Freud a kérdést, hogy a vallásalapító milyen vallást terjesztett el a zsidó nép között? Semmi sem lesz semmiből és minden kész műnek többé-kevésbé jelentős előzményei vannak. Freud szerint Mózes az egyiptomi vallást terjeszti el a zsidók között, ha nem is az általában

ismert egyiptomi sokistenséget. Freud ebben a hipotézisében a történelmre hivatkozik. A történelmi tények a következők: A XVIII. dinasztia alatt Egyiptom világbirodalom lett. A növekedő világbirodalom hódításai szükségessé tették egy egységes istenkép kialakítását, illetve lehetővé tették az egységes Isten felismerését. A régi napistenhit megerősödik és egy egyetemes, minden népet és földet kormányzó Istennek, Atonnak eszménye fejlődik ki. IV. Amenhotep (később Ikhn-Aton) fáraó az atonvallást államvallássá teszi anélkül, hogy régi ammonvallások ellenállását az alkalmazott fanatikus könyörtelenségű eszközökkel teljesen megsemmisíthetné.

Az egyetemes Isten: az Egyetlen Isten. Ikhn-Aton elveti a magukus gondolkodást és a halál utáni életnek az egyiptomiaknak oly kedves hitét is megtagadja. Minden valószínűség szerint tiltja az istenek ábrázolását is. A nap energiája minden élet forrása, nagyszerű megsejtése a tudományos valóságnak. Ikhn-Aton halála után Ammon papjai fellázadnak és az elhunyt fáraó hívőhíveivel véresen leszámolnak. Ammon győzedelmeskedik Aton felett. A véres küzdelmek közepette Egyiptomban egy ideig szünetel a főhatalam, káosz dül az ú. n. interregnum. (Freud az állami főhatalom meglazulásának időpontjára teszi az egyiptomban tartózkodó zsidók kivándorlásának valószínű időpontját.) A káotikus állapot évtizedekig tart és Haremhab fáraó trónralépése vet véget a züllött viszonyoknak.

Az egyiptomi állami és vallástörténet ezen epizódjához fűzi hozzá Freud a maga további feltevéseit. Élt Ikhn-Aton udvarában, valószínűleg mint valamelyik határvidék (Gosen) kormányzója, egy nagyenergiájú és szenvedélyes ember, aki magát nevének második részében mose-nek (egyiptomi nyelven gyermek, lásd Ramses = Ra-mose) nevezte és az új vallás megszállott buzgóságú híve volt. Ikhn-Aton halála után csalatkozott vallásos reményeiben. Házájában az üldözések miatt nem tudott megmaradni. És így, mint nagy energiájú ember, vallásos eszméit, a kor színvonalán és eszközeivel egy egyiptomban tartózkodó nép: a zsidó között próbálja elterjeszteni. Kiválasztja magának a zsidó népet eszméi számára és az állami főhatalom lazulását felhasználva, a zsidókat kivonja Egyiptomból. Egyiptomi kíséretével (talán az ú. n. levitákkal, akik még sok évtized után is többnyire egyiptomi nevet viselnek), maga is elhagyja az országot és vezeti a zsidó népet történelmi sorsa szerint. A kivándorló-hívő zsidó nép között elterjeszti az Aton-Mózes valláseszméit és a nép átveszi a circumcisio egyiptomi szokását.

Az új vallás a kor szokása és lehetőségei szerint a zsidó népre ráerősített vallás volt. Nem az egész zsidó nép ment keresztül ezen a vallásváltáson, mert nem is az egész nép volt Egyiptomban. A Mózes által kiválasztott zsidó népcsoport és a Kanaánban maradt zsidó népcsoport az idők folyamán felveszi egymással az érintkezést és egyesül. De az Egyiptomban élt és az ott nem járt népelem lelki alkatában mély különbség mutatkozik. S az egyesített nép nagy tömegei hosszú időn át nem voltak képesek a szigorú és nagymértékben átszellemült új vallást elviselni. Mert a tömeg az új vallásban nem látta megvalósulni illuzióit, az új vallásban nem talált kellő kielégülést lelki szükségletei számára. Emiatt gyakoriak a biblia által említett Mózes elleni lázadások. Ed. Sellin kutatásai alapján Freud arra, a bibliai történettel ellentétes következtetésre jut, hogy az egyik lázadás során a vad sennai nép megöli vezérét. Ed. Sellin ezen feltevést Hosea próféta egyes mondataira építi fel és

más próféták munkái alapján is valószínűnek tartja, hogy a gyilkosság még nyolc századdal később, a prófétikus korban is elevenen élő tradíció volt a zsidó papság körében. Mózes megöletését különben Goethe is minden indoklás nélkül feltételezte.

2257

Egy másik történész, E. Meyer is megállapítja, hogy a zsidó nép az idők során valahol egy új vallást vesz fel. A hely, ahol ez történik, Palesztina és a Szinaj félsziget között volt, Arábia tőszomszédságában, itt a midianita-arab törzs lakott és ennek vallását vette fel E. Meyer szerint a zsidóság. A midianiták istene Jahve volt, vulkanikus sajátosságú isten. A Földközi-tenger medencéje tele volt vulkánokkal, számos népi kultúra elpusztulása vulkanikus-tektonikus befolyásokra vezethető vissza. Egyiptomban nincsenek vulkánok és így az Egyiptomból vándorolt zsidó népelemnek nem lehetett (ha igaz a freudi hipotézis) Jahve az istene. Jahve harcos és bosszúálló isten, hasonlatos a környező népek isteneihez, de természetesen hatalmasabb. Ez az isten vezeti a zsidókat Kanaán elfoglalására, a pacifista Aton vallás hódításokra nem alkalmas.

A midianita törzs főpapja Jethro, ennek veje lesz a biblia szerint Mózes.

A történetírók eddig is hipotézisszerű talajáról Freud itt saját merész hipotéziseit építi ki. Elfogadja az E. Meyer feltételezte vallásváltozást is és ezt az eseményt körülbelül két generációval az Egyiptomból történt kivándorlás utáni időre teszi. Mózes, az egyiptomi, a zsidó nép nagy és hatalmas vezére a vallásváltozás időpontjában már régen halott volt, de emléke és tanításai közvetlen szájhagyományok formájában még elevenen éltek. A Mózes-vallás azonban a maga szigorú és elvont eszményiségében túlságosan fenséges és elviselhetetlen volt a zsidó nép egész számára, úgy, hogy a Mózes megöletése utáni időben a pusztai vándorlás közepette bekövetkezik Ed. Meyer feltevésével egyezően az új vallásváltozás. A kialakult új vallás a Mózes-hit és a Jahve hit elemeit egyesíti magában. Jahve az egyetlen isten, a zsidó nép ősei még Egyiptom előtt is az adták, mindenestre más név alatt, Jahve Mózes segítségével vezette le a zsidókat Egyiptomból. A régebbi Mózes-vallás elemeiből fennmarad a circumcisio, mint a kiválasztottság és különállás szövetségi jele. Freud szerint tulajdonképpen két Mózes volt a vallásban (ha Mózes történelmi személy volt), az egyik az egyiptomi Mózes, Aton híve, és a másik Mózes Jahve pápa, aki a midianita főpap, Jethro veje volt. (A bibliában Mózes jellemvonásai sokszor ellentétesek, az egyiket a másik nagúnak jellemzik, hol pedig végtelenül hasonlítanak egymáshoz.)
A két Mózes és az egyiptomi Mózes hipotézisét Freud időbelileg és pszichológiailag is megkérdőjelelte. A midianita sohasem volt Egyiptomban, az egyiptomi Mózes pedig nem volt a tradíció egyesíti mind a két Mózes alakjával eltanteti a nagy zsidó vezérnek nyugtalanítóan.

Az újabb Mózes-vallás terjedését az ókorban a civilizációk közötti kapcsolat erősödésével magyarázták. A 19. században a zsidó vallás primitívebb-poliétebb volt, mint a környező népek vallásai, és a századok folyamán hol a zsidó vallás, hol a környező népek vallásai akadtak férfiak között, akik az újabb Mózes-vallás feladását és hódítását

tenhit és Jahve egyre erősebben veszi fel az egyetemes isten (Aton) sajátosságait. A lappangó, elfojtott egyistenhit nyolc évszázad után teljes erejében visszatér és élőnek mutatkozik. A próféták hirdetni kezdik a régi mózesi hagyományokat. A szigorú, de nagyszabású isteneszmény szószólókra talál a zsidó nép körében. Azt hirdetik ezek a férfiak, hogy nem az áldozat és szertartás kedves Istennek, hanem az istenfélő, igazságos életmód. A zsidó nép büntudatához, a nagyszerű vezér megöléséhez kapcsolódik az etika kialakulása. A próféták nem győzik magyarázni a népnek, hogy a zsidó nép isten kiválasztott népe, de azt is hirdetik, hogy a kiválasztottsággal együttjáró ígéretek a zsidó nép uralmára vonatkozólag Isten azért nem teljesíti, mert a nép bűnös és nem követi a törvényeket. Csak a törvények szigorú betartása, az etikus kötelezettségek és szociális parancsok teljesítése változtathatja meg Isten akaratát. Csak ha a nép változik meg, akkor jöhet el a Messiás. Ilyenformán egyeztetik össze a próféták a zsidó nép tényleges siralmas állapotának és az isteni ígéreteknek ketősségét, illetve ellentmondását. Minél rosszabb a valóság, annál jobban fokozódik a zsidó nép büntudata és erősödik a vallásos szigorúság. A kereszténység is ehhez a büntudathoz kapcsolódik, de a büntudat alól a megváltás tanításával megszabadítja az emberiséget. Egy Ártatlan önfeláldozása megváltja az emberiséget az eredendő bűntől.

A kiválasztottság érzése uralkodik a zsidó nép karakterén. Ebből ered önmagáról való különös jó véleménye, ezért érzi magát mindenkinél nemesebbnek, innét ered sajátos önbizalma, amely az életben nem hagyja el. És mintha titkos kincs birtokában volna, optimizmusát táplálja. Mindez emeli önértékét, nem azért, mintha az önérték a többi ókori népnél hiányos lett volna, hanem azért, mert a zsidó népnél a kiválasztottsági érzés vallásosan elmélyült. A többi nép pedig sokszor úgy viselkedett, mintha ezt a -- naiv -- igényt elismerné és olyan bánásmódban részesítette a zsidó népet, mint ahogy a testvérek a szülők állítólagos kedvenceivel szemben viselkedni szoktak, amint azt a bibliai József-történet szépen példázza. A zsidó nép kiválasztottsági és fölény-érzetét növelte még a nagyszerű, teljesen elvont, minden érzéki megfigyeléstől elvonatkoztatott isten-kép, amely így a szellemiség győzelmét jelentette az érzéki világ felett. Ennek velejárója volt a szellem általános tisztelete, az intellektualizmus nagybecsülése és továbbfejlesztése. Végül soron ez tette lehetővé nemzeti létük megszűnése után évezredek fennmaradásukat. Nem a leszármazás és elzárkózás, hanem inkább bizonyos emocionális és intellektuális javak közös birtoklása mentette át az idők folyamán a zsidóságot. (Alig, hogy Titus elfoglalja Jeruzsálemet, Johanan ben Sakkai engedélyt kér főiskola alapítására Jabne városában.)

Amint látható, mindezekben sok a merészen felépített hipotézis. Freud elismeri, hogy sok minden, amit mond, valószínűtlennek hangzik és feltevései szigorú tudományos értelemben nem igazolhatók teljesen. „De a valószínűség nem mindig az igazság, és az igazság nem mindig valószínű”. És a feltevések valódiságát nem támasztja semmi más alá, mint a létrejött eredmények.

Maga a történeti pszichológiai feltevés-sorozat még további nagyfontosságú segéd-hipotézisre szorul. Hogyan maradhatott fenn nyolc évszázadon keresztül Mózes megölésének és a régi vallásnak a tradíciója a zsidó nép körében? Freud feltételezése szerint az elődök életében történt események függet-

lenül a neveléstől és a közvetlen szóbeli vagy írásos hagyománytól, az utódokra, bizonyos körülmények között átöröklődhetnek. Öröklődik a képesség vagy hajlam, hogy az utódok bizonyos határozott fejlődés-irányok felé tendáljanak és hogy bizonyos izgalmaikra, hatásokra és ingerekre meghatározott módon, konstitucionálisan reagáljanak. A pszichoanalitikus gyakorlat olyan jelenségekre bukkant, amelye csak ezzel az archaikus-philogenetikus örökséggel magyarázhatók. Ilyen a minden nép gyermekeinél fellépő és nagyjában megegyező szimbólum-nyelv. Továbbá az, hogy a kisgyermeki élet megfigyelése során az analitikus gyakorlat gyakran találkozott olyan reakciókkal, amelyeket az adott élményanyag erőssége nem magyarázhatott meg kellően és amely így philogenetikus élményekre utalt. Sok valószínűsége van annak tehát, hogy nem csak a hajlamok, hanem az elődök élményeinek emléknymai is öröklődnek. Az örökléstudomány ma ezt tagadja. Freud szerint a népi tradíciók erősségét és a lapangó élmények visszatérését másképp nem lehet kielégítően magyarázni.

II.

A pszichoanalízis tudomány-jellegét sokan vitatják. A vitatkozás jogát nem lehet senkitől sem elvenni. Kétségtelenül bizonyos, hogy a tudományok mechanisztikus-matematikai ideáltípusához viszonyítva, a pszichoanalízis, alig nevezhető tudománynak. A régi megszorító értelemben vett tudomány csak a térben és időben mérhető jelenségekkel foglalkozott, maga is meghatározott világkép terméke. A pszichoanalízis mint a tudatalattival foglalkozó tudomány, olyan jelenségekkel foglalkozik, amelyeknek nincs anatómiailag meghatározott helye a testi-lelki szervezetben és olyan erővel, amelyek potenciálisan, időtlenek. Mindez így van az egyéni pszichológiában is. De fokozatosan csökken a tudományos biztonság, ha a pszichoanalízis kutatásait, az ú. n. szellemtudományok területére viszi át. Mithosz, vallástudomány, nyelvészet, történet, életrajzkutatás, szociológia, politika, mind lehet tárgya a pszichoanalitikus kutatásnak. De ezek a szaktudományok csak mint segédtudományok jelentősek a pszichoanalízis számára, amely belső szempontjai szerint vizsgálja és bírálja meg a „segédtudományok” által szolgáltatott anyagot. S különösen az individuál-pszichológiából vett hasonlatok segítségével igyekezik a tömegek életében és a szellemi világban megnyilvánuló tudatalatti ösztöntörékvések összefüggéseit felderíteni. A pszichoanalízis egyáltalában nem törekszik a szellemtudományok területén speciális pszichoanalitikai tudományágak kiépítésére. Nincs pszichoanalitikus szociológia, mithoszkutató tankönyv, vagy kompendium. Megelégszik azzal, hogy egységes tudományos szemléletéből kifolyólag mindezen tudományokból ott és annyit használjon fel, amennyi belső kritikai szemlélete szerint szükséges. Ebben van legmélyebb ismeretelméleti hasonlósága a marxi szemlélettel, amely szintén távol áll attól, hogy kimerítő szociológiai, történeti, filozófiai tudományágakat konstruáljon, hanem mindezeknek belső alapaxiomák szerint következetesen keresztülvitt bírálatát adja. Ez az ismeretelméleti hasonlóság természetesen nem zár ki mély ellentéteket sem, amelyekre Freud éppen ebben a tanulmányában is rámutat.

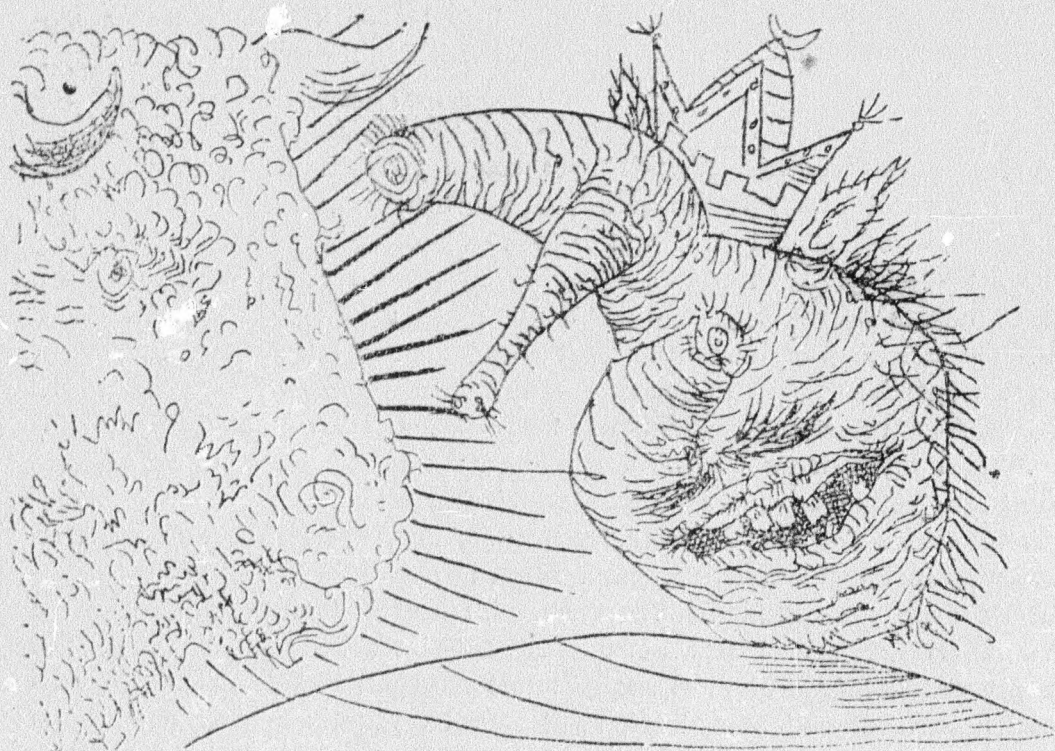
III.

Általános az a vélemény, hogy korukat megelőző tudományos gondolkodóknak, mint valamikor a prófétáknak, kortársaik között nincs nagy sikere.

munka

Éppen a prófétákkal kapcsolatban van tele a Biblia olyan utalásokkal, amelyek azt mutatják, hogy ezek a férfiak sokáig szabadkoztak a reájuk háramlott feladat nagysága ellen. De az egyéni önző érdekekkel szemben végül mégis minden esetben győzedelmeskedett az igazság érdeke. Mert nincs szigorúbb diktatúra, mint az, amit a valódi, vagy vélt igazság gyakorol azok felett, akik előtt megnyilvánul. S hogy mi a valódi, vagy vélt igazság, nehéz megállapítani. „Intellektusunk nagyon gyakran figyelmeztetés nélkül téved és semmit sem hisz el könnyebben, mint ami tekintet nélkül az igazságra, vágyainak és illúzióinak megfelel.”

Fülöp Pál

(Pablo Picasso rajza)

a 65. szám tartalomjegyzéke: walt whitman verse ● reflexiók (kassák lajos) ● korunk arca (mosonyi dezső dr) ● határ a hídnál (havas endre verse ● civilizáció és irodalom (gró lajos) ● patakon vezet át az út (seilyei józsef) ● vers a kérdezőhöz (förgács antal) ● a kísértetekről (lesznai anna) ● társtalanul (felleg györgy verse) ● ribeiró couto verseiből ● kassák új verseskönyvéről (farkas ödön) ● elkésve (hercz györgy verse) ● könyv a racionalizmusról (gruber jános) ● freud új könyve (fülöp pál) ● a címlapon és a szöveg között schubert ernő és picasso rajzai ●

munka társadalmi és művészeti beszámoló ● felelős szerkesztő és kiadó: kassák lajos ● szerkesztőség és kiadóhivatal: budapest, VI, bulcsu-u. 19. II. 7 ● minden közleményért a szerző felel ● egyes szám ára: 60 fill., kc. 4.—, lei 20 ● előfizetés: félévre 3 p., egész évre 6 p., kc. 18, illetve 36, lei 100, illetve 200 ●

Bethlen-nyomda rt. Budapest, IX., Kálvin-tér 8. Felelős vezető: Lombár László.

